

HONFOGLALÁS KORI VERETES TARSOLYOK KAROSRÓL

I. A veretes tarsolyokról a korábbi kutatások fényében

A Kárpát-medencébe érkező magyarság a honfoglalás előtt legkevesebb másfélszer ezer évvel kiszakadt a finnugor testvérnépek közül, s a füves, ligetes sztyeppén iráni, török törzsek szomszédságában élve, gazdálkodásban mind nagyobb teret nyert a nomád életforma. Az új környezethez az idők folyamán szükségszerűen alkalmazkodott hitviláguk, mindennapi életük, s természetesen viseletük, fegyverzetük is.¹ A lovas harcmodor megkövetelte, hogy a harcos felsőtestét mozgásában semmi ne akadályozza, így aztán a szablya, íjtegez és a nyíltartó tegez az övre került, s innen csüngött alá a pásztorember apró használati tárgyait, tűzkészességét rejtő tarsoly is. Természetes folyamatnak tekinthetjük tehát, hogy mind komolyabb rangjelző szerepe lett a különböző számú és anyagú verettel díszített öveknek, melyek honfoglalóink előkelőinek derekát már mint csillogó fémpántok fogták körbe.²

Nemcsak az öv kapott azonban ilyen rangjelző szerepet, hanem mindazon fegyverek, melyek arról lecsüngtek, s maga a tarsoly is. A bőrtarsoly fedelét ékesítő tarsolylemezek rendeltetésére már a múlt század végén, az első néhány darab előkerülése után fény derült.³ Ornamentikájuk elemzése nyomán az is valószínűvé vált, hogy mintakincsük eredete a selyemszövetek, ill. a rátéttel, domborítással díszített bőrmunkák – többek között éppen a bőrtarsolyok – motívumkincséből vezethető le.⁴

Arra, hogy őseinknek egyszerűbb, ezüst- vagy bronzveretekkel felszerelt tarsolyaik is voltak, mintegy fél évszázada derült csupán fény, egy szerencsés lelet kapcsán.

Fettich Nándor, László Gyula, Méri István és Malán Mihály 1941-ben Bodrogszerdahelyen tárta fel egy rangos temető néhány sírját, melyek egyikében ráleltek egy elporladt bőrtarsoly zárószerkezetére: a középső bujtató veretre, s az azon átfűzött zárószíjat borító veretsorra (1. kép). Rekonstrukciós rajzát László Gyula hamarosan közzétette,⁵ majd ennek nyomán Dienes István két nagylélegzetű tanulmányt is szentelt e témakörnek.⁶ Munkálkodása nyomán újabb két, évtizedek óta a múzeumi raktárban poroso-

1. FODOR I., Verecke híres útján . . . , Bp. 1975. 87–219. Uő. FA 24. 1973. 159–162; U. KÓHALMI K., A steppék nomádja lóháton, fegyverben. Bp. 1972. 182–194.

2. LÁSZLÓ Gy., AH 34. 1955. 158–185; DIENES I., FA 16. 1964. 79–80.

3. A tarsolylemezek valódi funkciójának felismerését sokáig hátráltatta az a tény, hogy az első néhány darab síron belüli helyét, mivel nem régész tárta fel azokat, nem ismerték, ill. a szolvai állítólag a koponya helyén feküdt: LEHÓCZKY T., Arch. Ért. 3. 1870. 201; HAMPEL J., A honfoglalási kor hazai emlékei. A magyar honfoglalás kútfoi. Szerk. PAULER Gy.–SZILÁGYI S. Bp. 1900. 705., 782–784.

4. FETTICH N., AH 21. 1937. 85–94; LÁSZLÓ Gy., A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944. 361. (A továbbiakban: HMNÉ)

5. LÁSZLÓ Gy., HMNÉ 1944. 361., 54. kép. A bodrogszerdahelyi temető közzétételét ERDELYI I. végezte el: JAMÉ 4–5. 1961–62. 17–30.

6. DIENES I., FA 16. 1964. 79–112; Uő. FA. 24. 1973. 177–214.

dó, addig összefüggéseiben fel nem ismert veretegyüttes nyert új értelmezést. Mindkettő veretes tarsolyaink egy-egy újabb változatát képviseli: az újfelhértő-micskepusztain (2. kép), a bűjtatós veret és a díszített zárószíj mellett feltűnik négy, a tarsoly fedőlapjának sarkait ékesítő négyzet alakú veret is.⁷ A Budapest–Farkasrétről előkerült tarsolyt alkotója palmettamintás aranyozott ezüstlemezekkel szerelte fel, a bűjtatós veret helyét itt már ékkőberakásos díszítmény foglalja el.⁸ A fedelet már majdnem teljes egészében elborító veretek sugallták *Dienes István*nak azt az elgondolását, mely szerint a tarsolyok díszítményeinek kialakulása fejlődési sorba állítható: Az egyszerű bőrtarsolyokon először a veretek jelennek meg, majd ezek sűrűsödéséből alakulnak ki az egész előlapot befedő tarsolylemezek⁹ (3. kép). Alátámasztja ezt az elgondolást az is, hogy a tarsolylemezekkel ellentétben – melyek néhány kivételtől eltekintve csak a Kárpát-medencében bukkannak fel – a nálunk már csak kis számban jelentkező veretes tarsolyok testvérdarabjai ismeretesek Kelet-Európából is. Kijev környékére vagy a Baltikumba nyilván kereskedelem révén, s talán éppen a magyaroktól került több példányuk. Ezen párhuzamok összegyűjtése szintén *Dienes István*, valamint *Fodor István* érdeme.¹⁰ Utóbbi végezte el az egyik csernyigovi veretes tarsoly rekonstrukcióját is.¹¹ Újabb híradások e tárgytypus Kaukázus-vidéki felbukkanásáról tudósítanak.¹²

Hogy a veretes tarsolyok archaikusabb típust képviselnek, bizonyítja az is, hogy szerkezeti elemeik időnként feltűnnek a tarsolylemezekben, beolvadva azok mintakincsébe.¹³ Az alábbiakban néhány olyan veretes tarsolyt szeretnék bemutatni, melyek részben eltérnek az eddig megismert formáktól. Valamennyi Karos-Eperjesszögön került elő, ahol 1986 óta folynak több, egymás mellett elhelyezkedő rangos honfoglalás kori temető ásatásai. Noha a feltárások még korántsem fejeződtek be, a már eddig előkerült leletanyag is olyan tanulságokkal szolgálhat, melyek bővebb kifejtése csak részpublikációkban lehetséges, egy majdani összefoglaló munka keretei közt erre nem lenne mód.

II. A karos-eperjesszögi veretes tarsolyok helyreállítása

A bodrogi közeli Karos község Eperjesszög nevű határrészében, a Mély-ér mentén egy észak–déli vonalban egymástól kb. 200, ill. 500 méterre három homokdomb emelkedik. Valamennyi egy-egy igen rangos honfoglalás kori temetőt rejt, rejtett magában. A legészakibb – Karos-Eperjesszög I. temető – már a századforduló óta ismert. Mintegy 40–50 sírját mezőgazdasági munkák során feldúlták, tizenhármát pedig régészeti ásatás hozott napvilágra. Az igen gazdag leletek közül mindössze 1 sír anyaga került a Magyar

7. DIENES I., FA 16. 1964. 99–103., 33. ábra

8. DIENES I., FA 24. 1973. 200–209., 3–5. ábra

9. Uo. 206–209.

10. DIENES I., FA 16. 1964. 103–110; FODOR I., SzMMÉ 1981. 85–89.

11. FODOR I., Altungarn, Bulgarotürken und Ostslawen in Südrussland. (Archäologische Beiträge.) Acta Ant. et Arch. Seg. 20. 1977. 87–101; E veretes tarsolyra szakirodalmunkban elsőként DIENES I. hívta fel a figyelmet: Arch. Ért. 96. 1969. 118.

12. VINOGRADOV, V. B., Acta Arch. Hung. 35. 1983. 211–220.

13. DIENES I., FA 24. 1973. 208–209., Ua. A honfoglaló magyarok. Bp. 1972. 58–60.

Nemzeti Múzeumba, a feldúltak közül néhányat publikáltak, a többi elkallódott, vagy ismeretlenül lappang Szlovákia múzeumaiban.¹⁴

A középső dombon 1986 óta folyik, most már a befejezéséhez közeledve a leletmentő ásás.¹⁵ Itt eddig 73 sírt tártunk fel, melyek zöme lovas temetkezés. A harcosokat szablyával (8 db!), íjjal, tegezettel, harci baltával indították a túlvilágra. Rangjukat veretes övek (8 esetben), két tarsolylemez és a dolgozatunk tárgyát képező veretes tarsolyok is jelzik. A rangosabb nőket rozettás lószerszámmal, veretes csizmával, hajfonatkorongokkal is ellátták. E lelőhely a Karos-Eperjesszög II. temető.

Az ettől délre fekvő dombon találtuk meg az elmúlt évben a Karos-Eperjesszög III. névvel jelölt újabb temetőt. Ebből eddig mindössze 11 sírt bontottunk ki, de ezek is jelzik: az előzőkhöz hasonló igen gazdag leletanyagot rejt a földje.

Az eddigiek alapján a fent röviden bemutatott három temető egykorúnak tűnik. A friss keleti kapcsolatokra utaló tárgyak tanúsága szerint valamennyit a honfoglalás után néhány évvel nyithatták, s használatuk nem nyúlik túl a X. század közepén. A férfisírok túlsúlya, s még középrétégbeli temetőinkhez viszonyítva is kiugró felfegyverzettsége arra utal: valamely törzsfő vagy fejedelem katonai kíséretének különböző rangú vezetőit, kísérő harcosait és családtagjaikat, házi szolgálkat hantolták el a karosi homokdombon.

1. Karos-Eperjesszög II. temető 41. sírjának veretes tarsolya

Az eddig előkerült veretes tarsolyok közül a legkevesebb gondot annak a rekonstruálása okozza, amelyik a *II. temető 41. sírjából* látott napvilágot (4. kép 2.). A sírban 50 év körüli férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű vázát találtuk, koponyáján jelképes trepanáció nyomával. A koponyától Ny-ra 30 cm-re juh humerus és bordák tanúskodnak a túlvilági útravaló sírba tételéről. Az ételt a holttest legalább részbeni betemetése után, vagy az elhantolást követő valamelyik halotti ünnep alkalmával helyezhették mellé, a csontokat ugyanis a sír aljánál 40 cm-rel magasabban találtuk.¹⁶ Az elhunyt ruházatát ezüstlemezeké ékesítették, melyből csak apró töredékek maradtak ránk a bal vállnál, a bal térd környékén, a kaftán ujját leszorító ezüstpántokra pedig csak az alkarcsontokon látható oxidnyomok utalnak. Fegyvereit lecsatolták az övről: tegezének rágcsálók által szétdúlt vaspálcáit a lábak környékén, a hat nyílcsúcsot – közülük 4 rombusz alakú, 1 villásszerű és 1 hegyes, négyzetes átmetszetű – a combcsontok között találtuk. A térdek között feküdtek íjának csont markolatborító lemezei, az íjvégcsonatok apró darabkái a bal felkarcsont mellett, s a jobb medencelapát felett voltak. Szablyáját a jobb láb mellé tették, markolata a combnyakon nyugodott. Lovának koponyája – mely orrával nyugatra feküdt – a váz bal alkarcsontja és combcsontja mellől került elő, mögötte a két mellső, majd a két hátsó lábszárcsonttal. A bokacsontok felett találtuk a körte alakú kengyelpárt, a jobb lábszárcsont felett pedig az oldalpálcás vaszablát és a hevedercsatot.

14. DÓKUS Gy., Arch. Ért. 20. 1900. 47–50; HAMPEL J., A honfoglalási kor hazai emlékei. A magyar honfoglalás kútfoi. Szerk. PAULER Gy.–SZILÁGYI S. Bp. 1900. 631–633; *Ua.* Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. Braunschweig 1905. II. 633–34, téves megnevezéssel. HORVÁTH T., Jelentése: MNM AD 107. K. III.; Az 1936-ban végzett ásás 1. sírjának leletei kerültek a MNM Középkori Osztályára, nyilvántartásban: Népv. Napló 5/1936. 1–20. Közzétételét FETTICH N. végezte el: AH. 21. 1937. 134–136.

15. RÉVÉSZ L., Előzetes jelentés a karosi honfoglalás kori temető ásásáról (1986–87). Arch. Ért. 116–117. 1989–90. *Ua.* Beszámoló a Karos-Eperjesszög II. honfoglalás kori temető ásásáról. Előadás a „Honfoglalók – honfoglaláskor” című konferencián, Szeged, 1988. IV. 19.

16. Az ételmellékletek adásáról LÁSZLÓ Gy., HMNÉ 1944. 180–190; DIENESI., Arch. Ért. 84. 1957. 30; BÁLINT Cs., Arch. Ért. 102. 1975. 58.

Ugyanitt került elő egy kis félgömb alakú, közepen átfúrt csonttárgy. Végezetül a koponya felszedése után leltünk még két nyitott ezüst hajkarikát. A jobb medencelapát mellett feküdt a tarsoly bőrmaradványokba ágyazott veretsora, melyet részben fedett egy vaskés és a szablya markolata (5. kép). A tarsolyt a temetés során élére állítva helyezték az elhunyt mellé, s később a föld súlya alatt jobb oldala begyűrődött, veretei elmozdultak eredeti helyükről (6. kép). Sikerült viszont megfigyelnünk felső, egyenes végét és bal oldalát (7. kép). Ennek köszönhetően teljesen egyértelmű képet nyerhettünk hajdani formájáról (8–9. kép).

A tarsoly szegélyét összesen 25 db szorosan egymás mellé illesztett, áttört veret díszítette, közülük hatot annak felső, egyenes oldalára szegecseltek. Valamennyit bronzból öntöttek, de a hajdani mesternek nem sikerült egyenletesen jó minőségű munkát végeznie. Jó néhány öntvény buborékosra sikeredett, ami lukacsos, egyenetlen felületű tárgyat eredményezett. A szegélyveretek magassága 1,5 cm, szélessége 1,35 cm. Valamennyit 3–3 szegeccsel erősítették fel, melyek hossza 0,3 cm.

A tarsoly előlapjának jobb és bal oldalát három–három rozetta ékesítette, előbbieket közül az egyik hiányzik. A rozetták közepe és csepp alakú szirmai áttörtek, a szirmok közti részt legyező alakban levélminta tölti ki. A veretek átmérője 2,1 cm, s 4–4 darab, 0,3–0,4 cm-es szegeccsel kapcsolódtak a tarsolyhoz.

A téglalap alakú bújtató veret oldalaira egy-egy áttört háromszög támaszkodik, mégpedig a hosszanti oldalakon magasabb, a rövidebbeken alacsonyabb, s ezzel alkotója a többi tarsolyhoz hasonlóan csúcsára fordított (vagy inkább ilyen hatást keltő) középvérteret kapott. A háromszögek közötti teret a téglalap sarkaiból kiinduló hármasszelecsokrok díszítik. A középvérteret téglalap alakú nyílásán vezették át a bronzlemezre forrasztott bújtatót. Ez utóbbit 4, a középvérteret 6 db, 0,3 cm-es szegecs rögzítette.

A bújtatón 1,2 cm széles szíjat lehetett átvezetni. E zárószíjat hat szív alakú veret ékesítette, melyeken két levél közt megbúvó bimbókat láthatunk. Hosszuk: 1,4 cm, szélességük: 1,1 cm. Valamennyit 2–2 db, 0,3 cm-es szegeccsel erősítették fel.

Noha a feltárás közben mérhető volt a tarsoly magassága (10,5 cm) és felső, egyenes oldalának szélessége (9,5 cm), a bőr összezsugorodása, bizonyos mértékű deformálódása miatt annak méretei eredetileg valamivel nagyobbak lehettek. Restaurálás után a vereteket egymás mellé illesztve egy 13,5 cm magas, 10,0 cm széles tarsolyt kaptunk. Az in situ kiemelt együttes restaurálása során csiholóacélt nem találtunk annak belsejében, csak egy kovakövet.

A veretek kopottsága hosszú használatra utal, némelyiken már a minta is szinte teljesen eltűnt. E bronz ékítőanyagok egy egyszerű barna bőrlapon nem igazán érvényesülhettek. Áttört voltuk is azt sugallja: hajdan vagy festették a bőrtarsoly fedelét, vagy még inkább színes szövettel húzhatták be, ami igazán megfeleltethet pompakedvelő eleink ízlésvilágának.¹⁷ Talán e két stílus, díszítési mód meglétét tükrözi a szolvai tarsolylemez, melynek selyemszövetre utaló motívumait a felső szegélyen – s kisebb számban oldalt is – a tarsolyveretekre emlékeztető minta koronázza meg.¹⁸ A zárószíj szív alakú veretei az eperjeskei 3. sírból előkerült tarsolylemez tengelyében futó, valószínűleg szintén zárószíjat imitáló motívumokat idézik.¹⁹ Bontás közben jól megfigyelhettük, hogy ezek az 1,4 cm hosszú, egymást szorosan követő veretek csak a zárószíjat díszítették, melynek végét ezúttal nem zárta le kisszíjvég. Elképzelhetőnek tartom, hogy a zárószíj a veretek által megadott ponton, a bújtató alatt néhány centiméterrel véget ért, s nem

17. LÁSZLÓ Gy., HMNÉ 1944. 361.

18. DIENES I., A honfoglaló magyarok. Bp. 1972. 60.

19. DIENES I., FA 16. 1964. 109–110., további szakirodalommal.

nyúlt le még a tarsoly alsó szegélyéig sem.²⁰ E megfigyelés jelentőségére az alábbiakban még visszatérünk.

A fent bemutatott tarsolyhoz hasonlót honfoglalás kori temetőinkben még nem figyeltek meg. Valószínű azonban, hogy a korábbi ásatások hiányos, vagy szakszerűtlen dokumentálása folytán több ilyen is veszendőbe ment: erre utal a *Dienes István* által feltárt tiszaeszlár-bashalmi II. temetőnek a 13. sírja is. A kirabolt temetkezés olyan – a karosiakhoz nagyon közelálló – áttört vereteket is rejtett, melyeket az ásató tarsoly szegélyvereteiként értelmezett.²¹ Jelen esetben a tarsoly bújtató és sarokveretei hiányoztak, talán eredetileg sem szerepeltek a díszítmények között (10. kép 1–2.). Ha ezen karakterisztikus darabok nincsenek meg, pontos dokumentáció vagy legalább jó leírás hiányában az ilyen több funkcióban is felhasználható ékítmények eredeti rendeltetésére szinte lehetetlen hitelt érdemlően következtetni.

Nem ismeretlenek a szegélyveretes tarsolyok a kelet-európai régiségek között sem. Krjukovo–Kuzsnoje ősmordvin temetőjének 256. sírjából került elő egy, a fent bemutatott karosira nagyon hasonlító példány (11. kép). Nem lényegtelen adat az sem, hogy ugyanebből a temetkezésből látott napvilágot egy a tiszakécskeihez,²² valamint a még közöletlen Karos-Eperjesszőg III. temető 11. sírjában talált övkészlethez közelálló veretsor is.²³ A fentieknél jóval szellősebb elrendezésben ugyan, de szintén veretek díszítették az észak-kaukázusi Martan–Ču 10. katakombájában talált tarsoly szegélyét.²⁴ Ezen a tájon fekszik Direktorszkaja Gorka temetője is; melybe ásatója szerint a VII. század végén–VIII. században türk népi elemekkel átítatott alán közösség temetkezett. Az 5. sír övgarnitúrájának részeként közölt veretek a legközelebbi párhuzamai a karosi 41. sír tarsoly-szegélyvereteinek²⁵ (12. kép). Az előlapot díszítő rozetták hasonmásáért nem kell ilyen messzire mennünk, ismert honfoglalás kori leletanyagunkban is. Tápé-Malajdok B. temető 13. sírjában a szegényes mellékletű váz jobb medencelapátja alatt feküdt egyetlen ilyen veret, lehetséges, hogy ott is tarsolydíszként alkalmazták²⁶ (12. kép 2.).

2. Karos-Eperjesszőg II. temető 11. sírjának veretes tarsolya

Az iméntitől részben eltérő díszítésű és szerkezetű tarsolyt használt az a harcos, akinek háton fekvő nyújtott helyzetű, nagyon rossz megtartású vázát a *Karos-Eperjesszőg II. temető 11. sírjában* tártuk fel (4. kép 1.). Az idős férfi koponyája mellett itt is megtaláltuk a juh combcsontot. Varkocsát két nyitott bronz hajkarikával szorította le, ruházatát pedig ezüstlemezekék díszítették. Kaftánjának ujját egy-egy vékony, végein átlyukasztott ezüstpánttal fogták össze. Rubinköves aranygyűrűjét a bal combnyaknál leltük, az elporladt ujjpercek helyén. A bal comb-, ill. lábszárcsont mellett feküdt szabályája, melynek markolatvégét palmettamintás, poncolt hátterű aranyozott ezüstlemez borítja, s a markolat él felőli oldalát egy ún. ujjasztó pecekkel is felszerelték, a kazár

20. Ez kiválóan megfigyelhető a Krjukovo–Kuzsnoje ősmordvin temető 256. sírjának tarsolyánál: ERDÉLYI I., Az ősmagyarság régészeti emlékei Kelet-Európában. Magyar őstörténeti tanulmányok. Szerk. BARTHA A.–CZEGLÉDY K.–RÓNA-TAS A., Bp. 1977. 68–70., 4. ábra.

21. DIENES I., A Felső-Tisza-vidék a X. században. Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Bp. 1986. 43. kép.

22. ERDÉLYI I., Az ősmagyarság régészeti emlékei Kelet-Európában. MÖT Bp. 1977. 69., 3. kép.

23. DIENES I., Arch. Ért. 91. 1964. 18–40.

24. VINOGRADOV, V. B., Acta Arch. Hung. 35. 1983. 211–220.

25. ABRAMOVA, M. P., Sza 1982/2. 135–155., 5. kép.

26. SZÉLL M., Dolg. 1943. 178., 1. kép 14.

szablyák mintájára.²⁷ A szablya ellenzőjére helyezték harci baltáját. Tegezének rácsálók által szétdőlt vasalásait a jobb lábszár körül találtuk, 5 rombusz alakú nyílheggyel. A jobb combcsont mellett feküdt vaskése s a lókoponya orrával nyugat felé, mögötte a négy lábszárcsont. A nagykarikás csikózáblát a ló tarkójára tették, a lábszárcsontok felé volt a hevedercsat és két körte alakú kengyel. Talán a nyereg tartozéka lehetett az a két 4,7 cm hosszú bronzlemez, melyek a ló koponyája mellett kerültek elő.

Tarsolyának veretei és bőrmaradványai – köztük találtuk a csiholóacélt és kovakövet – a jobb alkarcsontok alatt feküdtek (13–15. kép). Sajnos egykori rendszerük, elrendezésük korántsem olyan egyértelmű, mint láttuk azt a 41. sír esetében. Helyszíni megfigyeléseink, a leletegyüttesről készített 1:1 arányú rajz (16. kép) talán mégis lehetővé teszik, hogy megkíséreljük szerkezetének újjáalkotását.

A tarsoly bőrmaradványait 12,0 cm hosszán, de csak mintegy 6,0 cm szélességben követhettük nyomon. Részben ebből, másrészt abból a tényből, hogy a baloldalt előkerült veretek egytől egyig díszített oldalukkal lefelé feküdtek, következtettünk arra, hogy a föld súlya ezúttal is meggyűrte, hossz tengelye mentén felébe hajtotta a tarsolyt. Összesen 16 db veretet találtunk, négyféle változatban.

Bizonyosan a tarsoly fedelét díszítette a négy négyzet alakú veret. Közülük három méretei 1,85x1,75 cm, sarkukon egy-egy 0,2 cm hosszú szegeccsel. Mintájuk központi köralakból a sarkokig nyúló négy levél, melyek belső felülete aranyozott. A levelek közti részt pontkörös minta tölti ki. A negyedik veret formára, mintára megegyezik az előzőekkel, (azzal az apró eltéréssel, hogy a pontkörök helyét itt sík felület tölti ki), csak hogy jóval nagyobb azoknál: mérete 2,4x2,25 cm. Őt szegecs rögzítette, a sarkokon kívül a közepén is volt egy. Hosszuk 0,25 cm, s valamennyit utólag forrasztották a hátlapra. Mint láttuk, bújtatóveret nem került elő a készletből. A meglévő négy veretet hagyományos módon nem helyezhetjük el a tarsoly sarkain, mert a méretbeli különbségek miatt a kompozíció felbillenne. Ha feltételezzük, hogy közülük kettő (16. kép 11., 17.) eredeti helyén van – utóbbi természetesen a tarsoly átbillent oldalán, szegeccsel felfelé került elő – valamint a nagy négyzet alakú veret a ferdén élére állított tarsoly pusztulása során kissé oldalra csúszott, (16. kép 10.) máris közelebb juthatunk a megoldáshoz. Úgy vélem, a tarsoly sarkait négy kisebb veret ékesítette. Kettő – mint láttuk – eredeti helyén feküdt, egyet kissé távolabb találtunk meg (16. kép 15.) talán a rácsálók bolygatása miatt, egy pedig – a későbbiekben kifejtendő okok miatt – hiányzik. A nagyméretű veret középen lehetett, pontosan olyan funkcióban, mint a budapest–farkasréti, ékkő berakással díszített tarsolyon: tehát a bújtatóveret helyén. Ez egyben azt is jelenti, hogy ahhoz hasonlóan képzeljük el a tárgyalt tarsoly szerkezetét: sarkain a négy kisebb, közepén a nagyobb verettel. Szegélyét azok a háromágú, levélcsokrot mintázó ékítmények kísérhették, melyeket részint eredeti helyükön (16. kép 6–9., 12.), részint átfordulva, szegeccsel felfelé találtunk (16. kép 1–5., 18.). Ez a megoldás nagyon közel áll a besenyőtelek-szörháti tarsolylemez szegélyének díszítésmódjához.^{27/a} Szélességük 1,1 cm, magasságuk 1,25 cm. Két-két szegecsük hossza 0,35 cm. A szegélyveretek közül jó néhány erősen korrodálódott, töredékes, így joggal gondolhatunk arra: nem a teljes készlet maradt ránk. Rekonstrukciós rajzunkat e feltevés figyelembevételével készítetük.

Egyetlen veret maradt csak, amit mindeddig nem helyeztünk el a díszítmények között; bontás közben a tarsoly maradványok alsó végénél találtunk rá (16. kép 13.). Csepp alakú, hossza 1,8 cm, szélessége 1,1 cm. A karéjos szegély által határolt aranyo-

27. ZAKHAROV, A.–Arendt, V., *Studia Levedica*. AH 16. 1935. 48–68.

27a. SZABÓ J. Gy., *Heves megye régészeti leletei. Heves megye műemlékei I. Szerk. DERCSÉNYI D.–VOIT P., Bp. 1969. 41–63., 26. kép.*

zott háttérből középen pontkörmotívum emelkedik ki. Gondolhatnánk arra is, hogy szegélydíszként a tarsoly tengelyében, alul helyezték el. Hasonló formájú veretek azonban másutt inkább a zárószíjon lelhetők, szíjvéggként.²⁸ Ez lehetett a szerepe itt is, azzal a különbséggel, hogy esetünkben inkább a kapcsolószíj végére szegecselhették (szegecshossz: 0,3 cm).

A Karos-Eperjesszög II. temető 11. sírjának veretes tarsolyát tehát a következőképpen rekonstruálhatjuk (17. kép): magassága 12–14 cm, egyenes felső végének szélessége 10–12 cm lehetett. Szegélyét háromágú, levélcsoport mintázó veretek ékesítették, melyek egymástól kb. 1,0–1,5 centiméterre helyezkedhettek el. Fedelére a sarkokon négy kisebb, középen egy nagyobb négyzet alakú veretet szegecseltek. A tarsoly fedőlapja a rászerezelt díszítményekkel a tarsolylemezekhez, ill. a budapest-farkasréti veretes tarsolyhoz hasonlóan, alul rávarrott kapcsolószíjjal záródhatott. Ezt bizonyára egy, a fedőlap által takart bőrbújtatón húzzák át, s a csepp alakú verettel záródott.

Hogy léteztek ilyen, bújtatóveret nélküli tarsolyok, azt a tarsolylemezek kapcsolási módján,²⁹ valamint a budapest-farkasréti veretkészleten kívül egy kelet-európai párhuzammal is alátámaszthatjuk. Nemrégiben tette közzé szakirodalmunkban Fodor István a Csernyigov–Berjuzki temető II. kurgánjából származó tarsolyvereket.³⁰ A D. Ja. Szamokvaszov által feltárt leletegyüttesből öt olyan négyzet alakú veret is látható, melyek szinte pontos megfelelői az imént bemutatott karosiaknak. Mivel bújtatóveret itt sem láttunk, arra kell gondolnunk: ezeket is a fedőlap sarkain, illetve közepén helyezték el, rekonstrukciós kísérletünkhöz hasonlóan. A négy téglalap alakú veret még nem utal egyértelműen zárószíjra, azokat szegecselhették a függesztőszíjra is. A kapcsolószíjra kerülhetett ellenben a háromszög alakú kisszíjvég (18. kép).

A szegélyveretes tarsolyok párhuzamait a 41. sír bemutatása kapcsán fent már áttekintettük. A 11. sír tarsolyvereteinek néhány rokondarabjára az alábbiakban szeretnénk felhívni a figyelmet. A fedélre szerelt négyzet alakú vereteknek a csernyigoviakhoz való hasonlóságáról már szoltunk, de nagyon közel állnak az Újfehértó–Micskepusztán előkerült készlethez is.³¹ A szegélyveretek közeli párhuzamai Eperjeskéről ismertek, a 3. sírből.³² Ez utóbbiakról – mivel nem szakember tárta fel azokat – felmerült, hogy veretes tarsoly részei lennének.³³ Az újabb karosi ásatások azonban szinte bizonyossá tették, hogy egészen másfajta tárgyat díszítettek. Ennek bővebb kifejtésére majd egy külön dolgozatban szeretnék kitérni.³⁴ A kapcsolószíjat lezáró csepp alakú veret alakja, díszítése nagyon közeli rokona azon övkészleteknek, melyeket Verebről,³⁵ s a bezdédi 3. sírből³⁶ ismerünk.

28. Szíjvégek zárják le a bodrogszerdahelyi, újfehértó–micskepusztai tarsolyok zárószíjának veretsorát is: DIENES I., FA 16. 1964. 92–110., s hasonló látható az ugyanott bemutatott kelet-európai párhuzamokon is.

29. DIENES I., FA 24. 1973. 206–208; A Karos-Eperjesszög II. temető 29. sírjában megtaláltuk a tarsolylemez alatt a kapcsolószíj számára szolgáló kis ezüstcsatocskát is.

30. FODOR I., SzMMÉ 1981. 2. kép, 10. j. további irodalommal.

31. Uo. 2. kép; DIENES I., FA 16. 1964. 33. ábra.

32. KISS L., Arch. Ért. 39. 1920–22. 45–47; FETTICH N., AH. 21. 1937. LIX. t. 1.

33. DIENES I., FA 16. 1964. 110; ERDÉLYI I., JAMÉ 4–5. 1961–62. 28.

34. Ilyen veretegyüttes látott napvilágot a Karos-Eperjesszög II. temető 52. és a III. temető 11. sírjából: RÉVÉSZ L., Arch. Ért. 116–117. 1989–90.

35. ÉRDY J., MTÉ 9. 1876. 1–28; PULSZKY F., Magyar Pogánykori sírleletek. Bp. 1891. 10–12; ERDÉLYI I., Alba Regia 16. 1978. 287–292.

36. JÓSA A., Arch. Ért. 16. 1896. 385–408; A teljes övkészletet DIENES I. mutatta be: Honfoglaló magyarok. A kisvárdai vár története. Szerk. ÉRY I., Kisvárdai, 1961. 120–121., 143–147.

3. Karos-Eperjesszőg II. temető 61. sírjának veretes tarsolya

Veretes tarsolyaink bizonyára igen változatosak voltak. Erre utal az is, hogy a rendelkezésünkre álló darabok közül szinte mindegyik önálló variánsnak tekinthető. Olyanok is akadhattak közöttük, melyeket még az eddig megismerteknél is kisebb mértékben szereltek fel fémdíszítményekkel. Ebből a szempontból a legszerűebb a bodrogszerdahelyi, de annak a nyomán felvethetjük: néhány tarsolyunknak talán csak a függesztőszíját vagy a zárószíját borították veretekkel. E lehetőség már korábban is felbukkant szakirodalmunkban,³⁷ bizonyítására azonban, úgy vélem, a *Karos-Eperjesszőg II. temető* 61. sírjának feltárása nyomán nyílt módunk.

A sírban 40-50 év körüli férfi háton fekvő, nyújtott helyzetű, igen gyenge megtartású vázát találtuk, gerincsigolyái, bordái szinte teljesen elporladtak (4. kép 3.). Koponyája mellett ezúttal is juhcsont feküdt. Nyaklancára fűzve hordhatta azt a nagyméretű pasztagyöngyöt, melyet az állkapocscsontok között bontottunk ki. Kaftánjának ujját vastag, lekerekített és átlukasztott végű ezüst pántkarperec szorította le, derekára aranyozott ezüstveretekkel díszített övet csatoltak. Íjának csak a markolatát borították csontlapokkal: egyiket eredeti helyén, a jobb váll mellett, másikat a bal felkarcsont felett találtuk. A jobb medencelapáton, a csukló felett 4 db vas nyílhegy feküdt, két másik pedig a jobb könyök, ill. a jobb combnyak felett volt. A hat nyílcsúcs közül három hegyes, négyzet átmetszetű, kettő nádlevél alakú és egy rombusz alakú. Lovának szántással megbolygatott koponyáját és lábszárcsontjait a jobb lábszárcsont mellett bontottuk ki. Itt került elő a csikózabla és az egyik körte alakú kengyel is, a másik a szántásnak eshetett áldozatul.

A bennünket most közelebbről érdeklő veretsor a jobb medencelapáton feküdt, a nyílhegyek alatt, egy vas kés és egy csiholóacél, valamint a hozzározsdásodott kovakő társaságában (19. kép 8/47–50.). Egykori szerepének pontosabb meghatározásához úgy juthatunk el, ha figyelmesen megvizsgáljuk az egész leletegyüttest, mely az elhunyt dereka táján került elő. Az övgarnitúra legtöbb verete eredeti helyén feküdt. Ez főként a csatról, a derék alatt, díszített lapjukon fekvő, valamint az öv lecsüngő végére szegecselt veretekről mondható el (19. kép 8/14–17., 20., 1–10., 28–34.). Ez utóbbiak közül néhány, valamint az öv elülső részére szerelt veretek egy része azonban a rágcslók bolygatása miatt másodlagos helyzetben került elő. Érintetlen volt viszont a nyílhegy-köteg egy része, s főként az alatta lévő vaskés, csiholóacél és kovakő. Ez utóbbiak mellett feküdt egy sorban az a négy veret, melyeket – helyzetüknél fogva – nézetem szerint a tarsoly zárószíjára helyezhetünk el.

Valamennyi háromszög alakú, szélességük 0,95 cm, magasságuk ugyanannyi. Min tájuk három öntött félgömbre támaszkodó, ugyancsak háromszögű aranyozott mező, melyet egymás fölött elhelyezkedő, s a csúcsa felé fogyatkozó 3 + 2 + 1 gömböcske tölt ki. Egyaránt két-két szegeccsel szerelték fel őket, melyek hossza 0,3 cm.

Soruk a sírban ott szakadt meg, ahol az öv lecsüngő végének utolsó eredeti helyén fekvő verete is előkerült. A további három kis díszítmény (19. kép 35–36., 38.) a rágcslók bolygatása miatt szóródott szét, s velük kiegészítve a sort, megállapíthatjuk: a tarsoly zárószíját mintegy 10 cm hosszan ékesítette a veretsor.

Szinte milliméterre ugyanott, ahol a bolygatott veretek visszaillesztésével kapott zárószíj véget ér, feküdt egy kerek, közepén aranyozott négyágú csillagmotívummal díszített ezüstveret (19. kép 26.). Noha ez sem eredeti helyén volt, úgy vélem, attól nem

37. DIENES I., Arch. Ért. 87. 1960. 184., 9. kép; DIENES I., Arch. Ért. 91. 1964. 25; KÜRTI B., MFMÉ 1978–79/1. 336.

távolodott el jelentős mértékben. Feljebb mindenesetre nemigen lehetett, mert az már bolygatatlan rész. Fogósabb kérdés, hogy mi lehetett egykori szerepe. Fekvése alapján magam mindenképpen a tarsoly részének gondolom. Szinte bizonyos azonban, hogy nem lehetett annak zárószíján, még szíjvég szerepében sem. Átmérője ugyanis 1,55 cm, közel kétszerese a kis háromszög alakú veretek szélességének. Ennél súlyosabb érv azonban, hogy szegecseinek hossza is duplája amazokénak: 0,6 cm. Vagyis kétszer olyan vastag bőrrel volt felszerelve! Hasonló díszítményt veretes tarsolyainkon mindeddig még nem figyeltek meg. Megvannak viszont páirjai – a *tarsolylemezek*en! Ilyeneket láthatunk a bodrogvécsi³⁸ és az eperjeskei 3. sír³⁹ tarsolylemezének tengelyében, utóbbin épp a zárószíjat imitáló sáv két végén, de a kenézlői 14. és 28. sírból való tarsolylemezek⁴⁰ esetében is. Ez utóbbiak mintája még közeli rokona is a tárgyalt karosi veretnek. Már korábban *Dienes István* felhívta a figyelmet arra, hogy „... a több tarsolylemezen látható, a palmattás veretek helyén szereplő rozetták ... eredetileg a tarsolyok zárószíjának ékítményei voltak, és úgy kerültek át a tarsolylemezekre.”⁴¹ Hogy más esetekben valóban szerepelhettek a tarsoly zárószíján is, nagyon valószínű, bár hiteles leletek híján ma még nem dönthető el. De hogy részei voltak a tarsolyok díszítőelemeinek, arra véleményem szerint éppen a tárgyalt karosi sír szolgáltat bizonyosságot.

A tarsolylemezeken látható analógiák, a veret sírbeli helye, méretei alapján úgy vélem: eredetileg a tarsoly tengelyének alsó végénél, szegélyénél helyezkedhetett el. Hosszú, 0,6 cm-es szegecsei vastag, merev tarsolyfedélre engednek következtetni, mely bizonyára poncolt is lehetett. A 41. sír tarsolyának zárószíja kapcsán már utaltunk arra, hogy az nem érte el az alsó szegélyt. Hasonló lehetett a helyzet itt is, így a zárószíj nem takarta el e díszítményt, látható maradt.

A *Karos-Eperjesszög II. temető* 61. sírjának veretes tarsolyát tehát a következőképpen rekonstruálhatjuk (20. kép). Merev bőrfedelét az alsó szegélynél középen egy kerek rozetta ékesítette. Bújtatóverete nem volt, kapcsolását bőrbújtatóval oldották meg. Ezen vezették át a zárószíjat, melyen egymást szorosan követve hét kis háromszög alakú veret sorakozott.

Hogy ilyen jellegű tarsolyok kerültek-e elő a régebbi, hiányosan dokumentált ásatásoknál, ma már igen nehéz megítélni. A rozettadíszes tarsolylemezek (Bodrogvécs, Eperjeske 3. sír, Kenézlő 14., 28. sír) halványan mintha arra utalnának, hogy ez a díszítési mód e szűkebb északkeleti terület sajátossága lett volna. A korábbi, összefüggéseiben meg nem figyelt anyag értékelése már csak azért is nehéz, mert a fent bemutatott vereteket igen sokféle funkcióban használhatták. Maguk a zárószíj kis háromszög alakú veretei például előfordulnak lábbelidíszként is,⁴² hajszálpontos hasonmásuk mindjárt Karoson, a II. temető 56. sírjában! Éppen ezért rejt sok buktatót azon leletegyüttesek értékelése, ahol híján vagyunk a leletkörülmények pontos ismeretének. Erre legjobb példa pont a most tárgyalt karosi 61. sír. Ha ennek leletei valami véletlen folytán szórványként kerülnek a múzeumba, korábban rögzült ismereteink nyomán szinte bizonyosan egy férfi (övveretek, íjcsontok, nyílcsúcsok, csiholó, kova, vaskés, övgarnitúra, lószerszám) és egy nő (gyöngy, karperec, csizmaveretek) hagyatékára bontjuk az együttest. Meggyőződésem, hogy szakirodalmunk korábbi „páros sírjai”-nak nagy része is így keletkezett.⁴³

38. FETTICH N., AH 21. 1937. LVI. t.

39. Uo. LIX. t. 2.

40. Uo. LXV. t. 1; DIENES I., FA 16. 1964. 83–92., 24–25. ábra.

41. DIENES I., FA 16. 1964. 90.

42. CSALLÁNY D., Acta Arch. Hung. 22. 1970. 296., Abb. 27–29., Taf. XLIII.

43. RÉVÉSZ L., HOMÉ 25–26. 1988. 142., 6. j.

A 61. sír kapcsán még négy kis veretről szót kell ejtenünk, mert felmerülhet a gyanú, hogy ezek is a tarsolyhoz kapcsolódhattak. Valamennyi másodlagos helyzetben a váz bal oldalán volt. Kettő a bal alkarcsont mellett feküdt (19. kép 40., 47/a., 21. kép 1–2.), szélességük 1,1 cm, magasságuk ugyanannyi, 2–2 szegecsük hossza 0,3 cm. Másik kettő a bal combnyakon találtatott, szélességük 1,2 cm, magasságuk 1,3 cm, szegecseik 0,3 cm hosszúak (19. kép 37., 39., 21. kép 3–4.). Úgy vélem, méretbeli eltérések miatt a tarsoly zárószíján nem lehettek. A függesztőszíjon való elhelyezésük szóba sem kerülhet, mert a sír azon része bolygatatlan, tehát a jelzett esetben mindenképpen eredeti helyükön kellett volna rájuk találunk, valahol a 19. kép 28–31. számú veretek szomszédságában. Pontos másaikat megfigyelhettük a karosi II. temető 52. sírjában is. Az első kettő rokonai ott az őv kapcsolószíját,⁴⁴ a másik kettő a szablya függesztőszíját ékesítették. A 19. kép 40., 47/a. itt is a kapcsolószíjon lehetett, a 19. kép 37., 39. pedig talán a tegez függesztőszíján helyezkedhetett el.

4. Karos-Eperjesszőg I. temető 9. sírjának veretes tarsolya

Hogy a tarsolydíszítés fent bemutatott módja, tehát amikor csak a zárószíjat díszítették veretek, nem volt ismeretlen honfoglalóink körében, arra szolgáljon bizonyosságul a *Karos-Eperjesszőg I. temető Horváth Tibor* által 1936(!)-ban feltárt 9. sírja. Sajnos a *Horváth T. ásatásából származó leletanyag* – az 1. sír kivételével⁴⁵ – nyom nélkül elveszett, rendelkezésünkre áll viszont az ásatási napló, s a tarsolyról készített hevenyészett vázlat. Az alábbiakban a napló vonatkozó részét szó szerint közöljük:

„9. sír. Mélység: 1,20 m. A bal láb végében alapján állva lókoponya és a mellső lábak, kissé balra két kengyel, fülekkel ellentett irányban. Jó fenntartásúak. A ló szájában zabla, töredékes. Egyéb leletek a jobb mellkason, a medencecsont felől kerültek elő: ezüstcsat, nagy ezüst veretek, [a tarsoly tűztkövel és csiholóval, valamint a lezáró keskeny szalag veretei.]”⁴⁶

A leírás, valamint a leletegyüttesről készített, azt tarsolyként értelmező vázlat (22. kép) alapján megállapíthatjuk: itt egy olyan tarsolyról van szó, melynek csak zárószíját ékesítette egy – öt tagból álló? – veretsor, melyhez talán egy egyszerű bújtató is tartozott, de bújtatóvédő veret nélkül. A zárószíjon lévő veretek talán a bodrogszerdahelyiekre emlékeztetnek.

Úgy vélem, a fent bemutatott lelet tudománytörténeti jelentőségű. A bodrogszerdahelyit megelőzve, annak ismerete nélkül itt utalt először magyar kutató veretes tarsoly meglétére a honfoglalás kori emléktanyagban. Horváth Tibor megfigyelése azonban – mivel a leletek közzétételét nem végezte el – nem került be szakmai köztudatunkba.

Már az eddigiekből is kiderült: veretes tarsolyaink jóval nagyobb formagazdagságot mutatnak, mint azt az eddigi leletek alapján vélhettük volna. Bizonyos jelek arra utalnak – s itt elsősorban a naszvadi 2. sírban a jobb kézcsontok mellett talált mandula alakú ezüstlemezskékre gondolhatunk, melyek csiholóacél és kovakő társaságában kerültek elő –, hogy lehettek egyszerű ezüstlemezskékel díszített tarsolyaink is.⁴⁷ E kérdés eldöntéséhez azonban újabb szerencsés leletekre van szükség. Külön dolgozatban szeretnénk majd foglalkozni az ún. „tarsolyfüggesztő veretekkel”, melyekhez újabban

44. L. 37. j; RÉVÉSZ L., Arch. Ért. 116–117. 1989–90.

45. FETTICH N., AH 21. 1937. 134–136.

46. HORVÁTH TIBOR ásatási jelentése: MNM TM Adattár 5. K. I. A szögletes zárójellel közrefogott szakasz a kézírásos feljegyzésben nem szerepel, csak a napló gépelt változatában.

47. SZÓKE B., FA 3–4. 1941. 214–222.

szakirodalmunkban már külön tarsolytípust is kapcsolnak.⁴⁸ Magam úgy vélem, e tárgynak a tarsolyokhoz nincsen köze, s ezt a karosi ásatások újabb leletei is igazolják.

Talán a teljesen leegyszerűsített díszítési módra utaló nyomot találtunk a *Karos-Eperjesszög II. temető 2. sírjában*. A juvenilis korú váz mellett negyedbe vágott dirhemet (verési ideje és helye nem határozható meg), a jobb oldali utolsó bordáknál vascsatot, a lábak végénél pedig lókoponyát, s alatta lábszárcsontokat bontottunk ki. A bal medencelapát mellett, egy vaskés, csiholóacél és kovakő társaságában találtunk egy levél alakú bronz veretet, (21. kép 5.) melyről fekvése, leletkörnyezete alapján elképzelhető, hogy a tarsoly zárószíjának a végére illesztették. Teljesen azonban ebben nem lehetünk bizonyosak, mert méretei – hossza: 2,5 cm, szélessége: 1,7 cm – alkalmassá tennék arra is, hogy az öv lecsüngő végére szegecseljék. Az öv jelenlétére utal a deréktájon fekvő vascsat is. Arra mégis szeretnénk felhívni a figyelmet: őseink felszereléséhez hozzátartozhattak ilyen egyszerűbb, az eddig megfigyeltéknél fémveretekben szegényebb tarsolyok is.

III. A veretes tarsolyokat rejtő sírok társadalomtörténeti vizsgálata

Nem kevés nehézséget jelent a veretes tarsolyt tartalmazó sírok társadalomtörténeti szempontú értékelése, mégpedig azért, mert az imént bemutatott karosiakon kívül csupán a bodrogszerdahelyinek ismerjük a teljes leletanyagát. Hivatkozások alapján ezeken túl csupán a lengyelországi Przemyśl-ben feltárt, s bizonyosan honfoglaló eleink hagyatékának tekinthető temető 6. sírjában előkerült leletegyüttesről (lovastemetkezés, lószerszám, tegez 5 nyílheggyel, csontos íj, íjtegez, tehéncsont) van tudomásunk.⁴⁹ A budapest-farkasréti sírban nyugvó rangos férfiú (ezüst veretes öv, díszes, ezüst veretes lószerszám) mellékletei bizonyonnyal csonkán jutottak a múzeumba.⁵⁰ A tiszzaeszlár-bashalmi II. temető teljességgel feldúlt 13. sírjának anyagáról – *Dienes István* szívességéből – először ehelyütt adhatunk áttekintést.⁵¹ Közöletlen a Tiszavasvári-Nagygyepároson talált sírnak⁵² a leletanyaga. Újfehértó-Micskepuszta 21 sírjának tárgyai összekeveredtek, hogy mi lehetett a veretes tarsolyt tartalmazó temetkezésben, nem tudjuk.⁵³

Úgy vélem azonban, hogy még e csekély adatbázisra támaszkodva is megfogalmazható néhány következtetés. Valamennyi veretes tarsolyt rejtő sírban volt lovas temetkezés is, az ide tartozó lószerszámokkal együtt. Egy kivétellel (*Karos-Eperjesszög I. 9. sír*) a harcosok mellé tették tegezüket, bennük 5-6 nyíllal, valamint csontborítású íjukat. Gyakori a szablya (*Karos-Eperjesszög II. temető 11., 41. sír, Bodrogszerdahely*) vala-

48. BÁLINT Cs., A honfoglaláskor. Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba I:1. Szerk. HAJDÚ P.–KRISTÓ Gy.–RÓNA-TAS A. Bp. 1976. 131.

49. FODORI., Néhány régészeti észrevétel a kabar-kérdésről. Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról. Folklor és etnográfia 24. Debrecen 1986. 113–114., 43. j; KOPERSKI, A.–PARCZEWSKI, M., Acta Arch. Hung. 30. 1978.

50. DIENES I., FA 24. 1973. 177–214.

51. DIENES I., A Felső-Tisza-vidék a X. században. Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Bp. 1986. 43. kép. A közöletlen temető 13. sírjának leletanyagát DIENES I. baráti közléséből ismerem. Köszönettel tartozom önzetlen segítségéért, amellyel lehetővé tette, hogy e leleteket dolgozatomban bemutathassam, DIENES Ö. István rajzai nyomán. E veretes tarsolyról és párhuzamairól még I. DIENES I., Hozzászólás Györffy György előadásáról. Az előadás régészeti igazolásáról. In: Középkori régészeti tudományos ülésszak, 1970. december 8–10. Rég. Füz. Ser. II. 14. 85.

52. NÉMETH P. közöletlen leletére hivatkozik DIENES I., FA 24. 1973. 202.

53. DIENES I., FA 16. 1964. 99–103.

mint az ételmellékletet jelző állatcsontok. Négy alkalommal veretes öv is előkerült (Karos-Eperjesszög I. temető 9. sír, II. temető 61. sír, Budapest-Farkasrét, Tiszaeszlár-Bashalom II. 13. sír), de sohasem szablyával együtt! Úgy tűnik, a veretes tarsoly viselésére jogosult harcosok között is volt rangkülönbség, legalábbis ezt sejteti, hogy a szablya és a veretes öv sírjaikban következetesen elkerültek egymást. Hogy ez a rangkülönbség pontosan miben állott, a kevés számú adat miatt ma még nem állapítható meg.⁵⁴

A tarsolykészletek zömét bronzból öntötték, hármat azonban (Budapest-Farkasrét, Karos-Eperjesszög II. temető 11., 61. sír) ezüstből formáztak. Valamennyi eddig előkerült veretegyüttes meglehetősen kopott, ami hosszú használatra utal. Feltűnő, hogy több alkalommal is hiányzik egy-egy fedélveret (Karos-Eperjesszög II. temető 11., 41. sír, Újfehértó-Micskepuszta). Márpedig ezek nélkül a készlet csonka, a kompozíció felbillen. A honfoglalás kori sírokból több alkalommal is megfigyelhettük, hogy az öv- és lószerszámgarnitúra hiányzó darabjait mindenképpen pótolni igyekeztek, még ha olykor egészen eltérő anyagú vagy formájú veretekkel is. Nehezen elképzelhető, hogy pont a tarsolyok esetében ne próbálkoztak volna ezzel – ha a hiány még a viselője életében keletkezett. Feltételezhető tehát, hogy a tarsolyokat valamilyen okból a temetési szertartás során csonkították meg.⁵⁵

A veretes tarsolyok elterjedését szemlélve (23. kép) első pillantásra feltűnik, hogy döntő többségük ÉK-Magyarországon került elő, mégpedig a szabolcsi, zempléni területeken. E tárgytypus elkülönülése még a tarsolylemezeknél is szembetűnőbb. Úgy vélem azonban, ennek a különállásnak nem etnikai alapja volt.⁵⁶ A tarsolylemezek kapcsán vetődött fel korábban, hogy kis számuk miatt nem lehettek rangjelző tárgyak.⁵⁷ Újabban *Dienes I.* a fejedelmi háztól való függés kitüntető jelvényeinek tekinti azokat.⁵⁸ Magam ez utóbbi – a veretes tarsolyokra is vonatkoztatható – véleménnyel értek egyet. *Dienes* azon elképzelését azonban, miszerint e tárgyak hiánya a leggazdagabb honfoglalás kori sírokból (Gesztéréd, Zemplén) abból ered, hogy méltóságjelvényként utódaikra hagyták volna azokat,⁵⁹ nem tudom elfogadni. A karosi temetőkben (is) megbizonyosodhattunk arról, hogy a rangjelző tárgyak szigorú, kötött rend alapján kerülnek elő a sírokból.⁶⁰ Akinek a méltóságát életében tarsolylemez, veretes tarsoly vagy

54. A jelenség további vizsgálatot igényel, mert pl. Karos-Eperjesszög II. temetőjében a 8 szablya és a 8 övveretes sír következetesen kikerüli egymást! Átfedés egyetlen esetben, a közösség feltételezhető vezetőjénél van (52. sír). Hasonló átfedés lett volna a Budaörs, Tűzkőhegy, Naphegy utcában feltárt 1. sír esetében is: I. MELIS K., Rég. Füz. Ser. 1. No. 38. 1985. 74–75. Az ásató szíves levélbeni tájékoztatásából azonban kiderült, hogy a korábban tarsoly részeinek gondolt veretek valójában az öv lecsüngő végéhez tartoztak. A budaörsi leletet tehát törölhetjük veretes tarsolyaink sorából. A felvilágosítást ezúton is szeretném megköszönni az ásátónak.

55. Az övek megcsonkításáról LÁSZLÓ Gy., Arch. Ért. 103. 1976. 79., 4. j.

56. E területet korábban szakirodalmunk a kabarok szállásterületének tekintette. E nézetek kritikájáról összefoglalóan FODOR I. Néhány régészeti észrevétel a kabar-kérdésről. Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról. Folklor és etnográfia 24. Debrecen 1986. 99–114.

57. Szóke B., Rég. Tan. I. Bp. 1962. 21.

58. DIENES I., A honfoglaló magyarok. Bp. 1978. 24–25. DIENES idézett feltevését elfogadta SZABÓ János Győző is, a fejedelmi törzs szállásterületének meghatározására kísérletet tevő munkájában: A Duna–Tisza köze és a magyar honfoglalás. Forrás 1983/7. 34–51.

59. DIENES I., FA 16. 1964. 82.

60. RÉVÉSZ L., Arch. Ért. 116–117. 1989–90.

öv, ezüstös szablya stb. jelezte, az a sírba is magával vitte azt túlvilági útjára.⁶¹ Veretes tarsolyaink kopott volta épp a hosszú használat eredménye. Ugyanakkor pl. tarsolylemezeinknél a kopottakon kívül szinte verdefényes darabok is vannak. Úgy vélem tehát, e tárgyakat viselőjük bizonyos rangra emelés során kaphatta urától, adományként. Nem lényegtelen kérdés ez, hiszen mást jelent, ha *adományként* jut a rangjelző tárgyhoz tulajdonosa, s megint más, ha e tárgyat utódai *örökölhették*. Az előző esetben feltételezhető az adományozó fejedelemtől, törzsfőtől stb. való szorosabb függés. A méltóságjelvény itt viselőjének *saját* rangját fejezi ki. Ha viszont a méltóságjelző tárgy örökölhető, úgy a hatalomtól való függés lazább, s viselőjén keresztül a *család, nemzetség* rangja-hatalma jut elsősorban kifejezésre.

A szabolcsi, zempléni részeken sorra előbukkanó rangos temetők valamely törzsfő vagy fejedelem katonai kíséretének hagyatékaik lehetnek, az egyszerű harcosokat⁶² csakúgy magukba fogadták, mint a kíséret kisebb-nagyobb rangú vezetőit. Aligha tévedünk, ha a veretes tarsollyal elhantoltakat e kíséret középszintű vezetőinek gondoljuk. Rangsorban mindenesetre felettük állottak a tarsolylemezek viselői, s még inkább azok a főnők, akiknek köre (éppen az ország ezen szegletében) a zempléni, rakamazi, tarcali, geszterédi, eperjeskei (2. és 3. sír), karosi (II. temető 52. sír, III. temető 11. sír) sírok nyomán napjainkban kezd kirajzolódni. Úgy tűnik, az újabb feltárások nem támasztják alá azt a korábbi elgondolást, miszerint „... egy temetőben, illetve a síroknak egy sorában csak egyetlen tarsolylemez van ...”^{62a}

Az eperjeskei, kenézlői temetőkön kívül most már Karos-Eperjesszőg II. temetőjében is két tarsolylemez került elő, s ezekhez csatlakozik még további három veretes tarsoly. Nehezen képzelhető el az is, hogy a 73 síros, öt-hat évtizedig használt temetőben ez öt generációt jelentene. Főként ha a korábban feltételezett nagycsaládi rendszerre akarnánk e tényt kivetíteni.^{62b}

61. L. 59. j. – A bécsi szablya példája – miszerint sohasem volt földben e fejedelmi méltóságjelvény – nem lehet döntő érv, ugyanis egy fejedelem kincstárában bizonyára nem egyetlen méltóságjelző fegyver (jelen esetben: szablya) volt, de temetéskor csak egyet helyeztek a sírjába. A többi utódaira maradt, s e tény mögött véleményem szerint nem kell bizonyolult magyarázatokat sejtetni. A bezdédi tarsolylemez nyomán – mely egész felületén aranyozott – sem lehet feltétlen színarany tarsolylemezek létrehozásához következtetni. A háttér aranyozása honfoglalóink művészetében a minta kiemelését szolgálta – az ezüst tárgyak esetében! Egy vörösrézről készült tárgyon a háttér aranyozása semmit sem emelt volna ki. Éppen ezért volt célszerűbb – mint a bronz tárgyak esetében általában – az egész felület aranyozása a bezdédi tarsolylemez esetében is!

62. Viszonylagos meghatározás honfoglalás kori temetőink esetében ez az „egyszerű harcos”, hiszen Karoson azok tartoznak ide, akiket lóval, lószerszámmal, íjjal, tegezzel, alkalmanként szablyával, pénzzel stb. temettek el. Jellemző a temetőtípusok (területi egységek?) közti különbségekre, hogy pl. az algyői közösség vezetőjeként meghatározott harcos (mellékletei: lovastemetkezés, lószerszám, két arany hajkarika, szablya, állatcsont) Karoson vagy e vidék hasonló temetőiben csak az egyszerűbb mellékletű kísérő harcosok közt kaphatott volna helyet: KÜRTI B., Honfoglalás, megtelepedés, államalapítás. Szeged története 1. Szeged 1983. Szerk. KRISTÓ Gy. 260.

62a. DIENES I., FA 16. 1964. 82.

62b. LÁSZLÓ Gy., HMNÉ 1944. 142., 355. szerint a tarsolylemezes sírok a sírsorok közepén helyezkednek el, s a nagycsalád egy-egy generációjának a vezetőjét (= nagycsaládfő) jelzik. E középrétegbeli temetők véleményem szerint nem nagycsaládok hagyatékát rejtették: RÉVÉSZ L., Arch. Ért. 116–117. 1989–90., RÉVÉSZ L., Beszámoló a Karos-Eperjesszőg II. honfoglalás kori temető ásatásáról. Elhangzott a „Honfoglalók honfoglaláskor” című konferencián, Szeged, 1988. IV. 19-én. Sajtó alatt.

E rangos temetők első sírjait már 895 táján, vagy akár néhány esztendővel korábban is megáshatták, s a X. század közepén hagyták fel azokat. Karoson is jó néhány olyan tárgy látott napvilágot, amely friss keleti kapcsolatokra utal. Egyikük éppen az egyik veretes tarsolyt tartalmazó sírban (11. sír) bukkant elő. Az ezüstlemezzel borított markolatú szablyán⁶³ lelt ujjosztógúlához hasonlót a szaltovói, Kaukázus-vidéki szablyákon láthatunk.⁶⁴ Az erősen kopott fegyverhez tulajdonosa még az etelközi szálláson juthatott. Archaikusnak tekinthető az a vonás is, hogy tegezét vas akasztóhorogra rögzítette. Ez a – honfoglalóink körében már ritka – megoldás ugyancsak a kelet-európai sztyeppékre jellemző. A tarsoly kapcsolószíjának záróverete kapcsán utaltunk már a verebi, bezdédi övkészletekhez való hasonlóságra. Ez utóbbiakat szakirodalmunk a honfoglalók első nemzedékéhez kapcsolja.⁶⁵

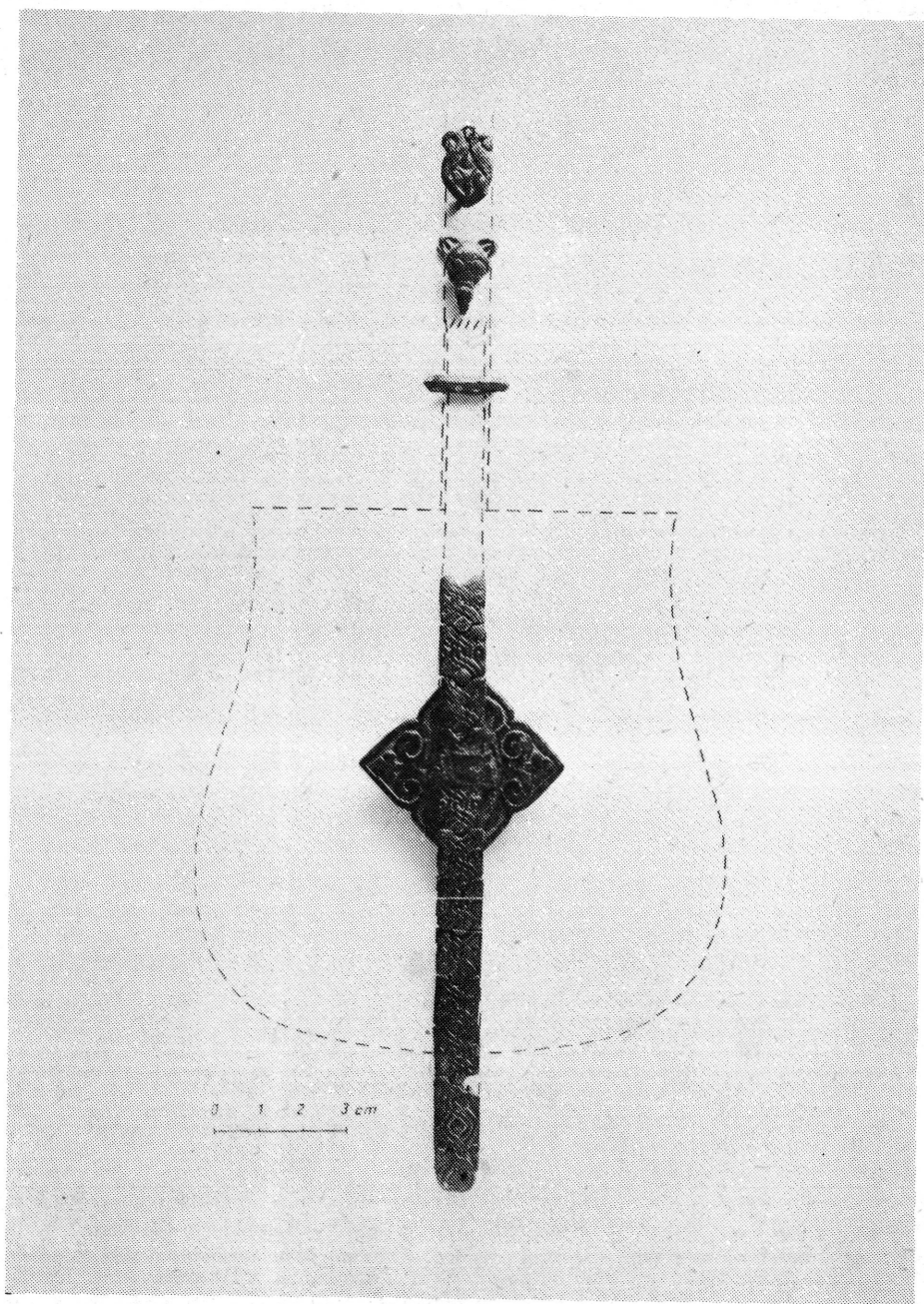
Semmilyen jel nem mutat rá, hogy kételkednünk kellene abban: a szablyához hasonlóan igen erősen kopott veretes tarsolya is a Kárpátoktól keletre került a felszerelésébe. Aligha lehet megkérdőjelezni azt az elgondolást, miszerint az egyszerű börtarsolyok fedelén mindinkább halmozódó veretek vezettek a tarsolylemezek kialakulásához.⁶⁶ E jelenséget azonban leleteink esetében úgy tűnik, nem lehet egyben időrendi sorként kezelni, márcsak azért sem, mert Karoson – mint láttuk – egy temetőn és viszonylag szűk időhatárokra belül a tarsolyok minden változata előkerült, a legegyszerűbbtől a pompás tarsolylemezekig. Fontos az a tény is, hogy – amennyiben helyes a rekonstrukciónk a 11. sír tarsolyának esetében – a szerkezeti megoldások, a zárásmód már azonos a tarsolylemezekével. Hogy e megoldásokkal már Etelközben élhettek eleink, azt alátámasztják a fent már idézett, Csernyigov–Berjozkiból származó veretek is. Nem szükségszerűen kell tehát a tarsolyoknak lemezzel történő borítása (s ehhez kapcsolódóan az új zárási mód) gyakorlatának kialakulását a honfoglalás utánra tennünk, még akkor sem, ha kétségtelen: a veretes tarsolyok szerkezeti elemei, kapcsolásmódja (Bana!) tovább élnek tarsolylemezeinken. Hogy ez utóbbiak zöme már a Kárpát-medencében készült, az nagyon valószínű. De hogy ez teljesen friss, már itt kialakult gyakorlat lenne, ami alól csak egy-két korai lemezünk lehet kivétel (Bezded), a fentiek fényében már kevésbé látszik bizonyosnak.

63. RÉVÉSZ L., Arch. Ért. 116–117. 1989–90. 18. kép.

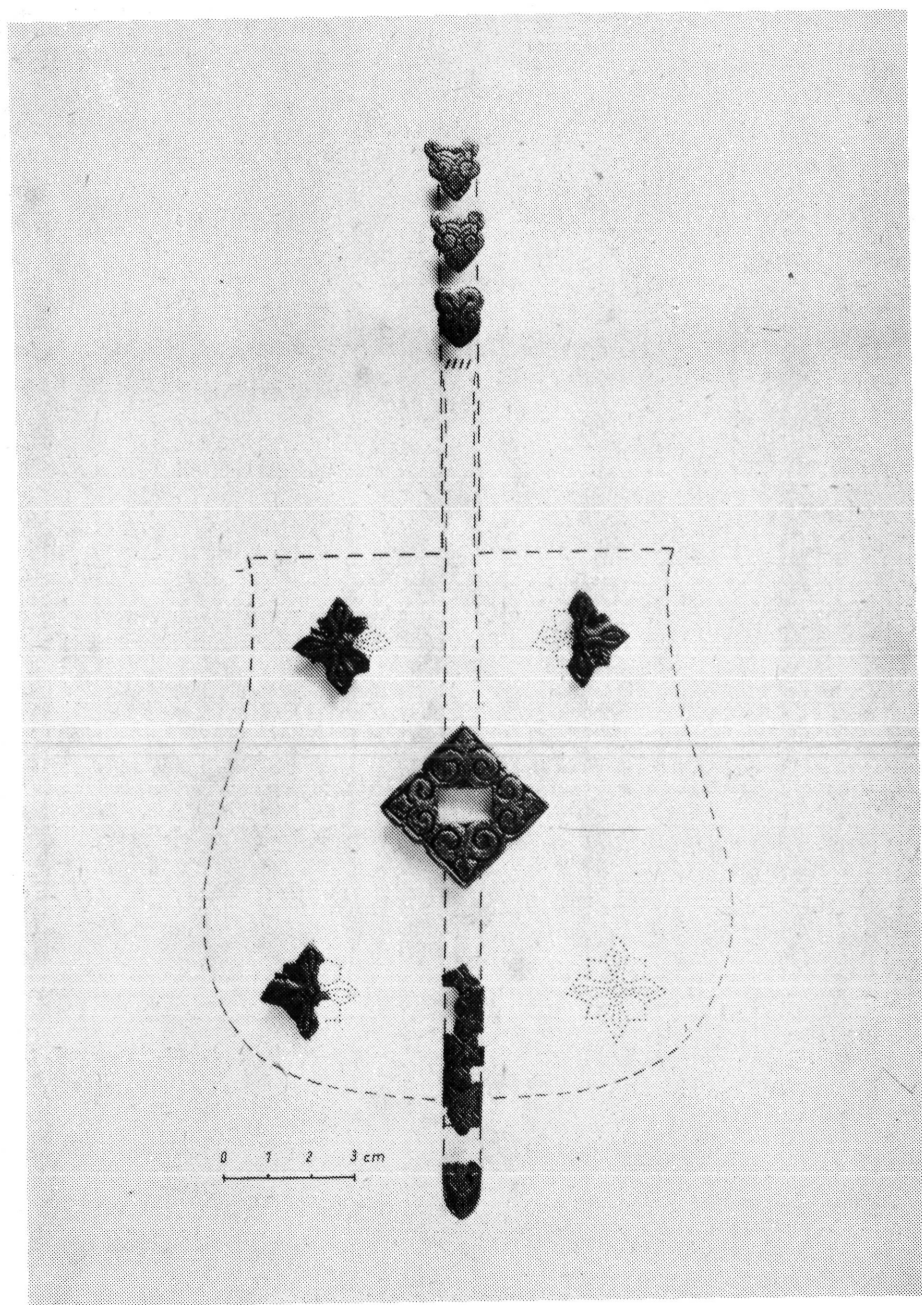
64. L. 27. j.

65. L. 35. j. és 36. j.

66. DIENES I., FA 24. 1973. 178.

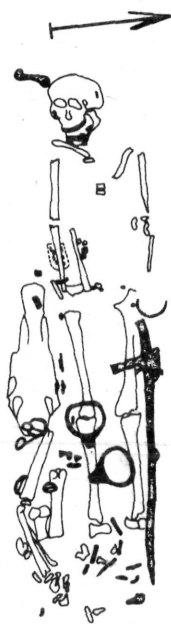
1. kép. Veretes tarsoly Bodrogszerdahelyről

2. kép. Veretes tarsoly Újfehértó-Micskepusztáról

3. kép. Veretes tarsoly Budapest-Farkasrétről

1.

2.

3.

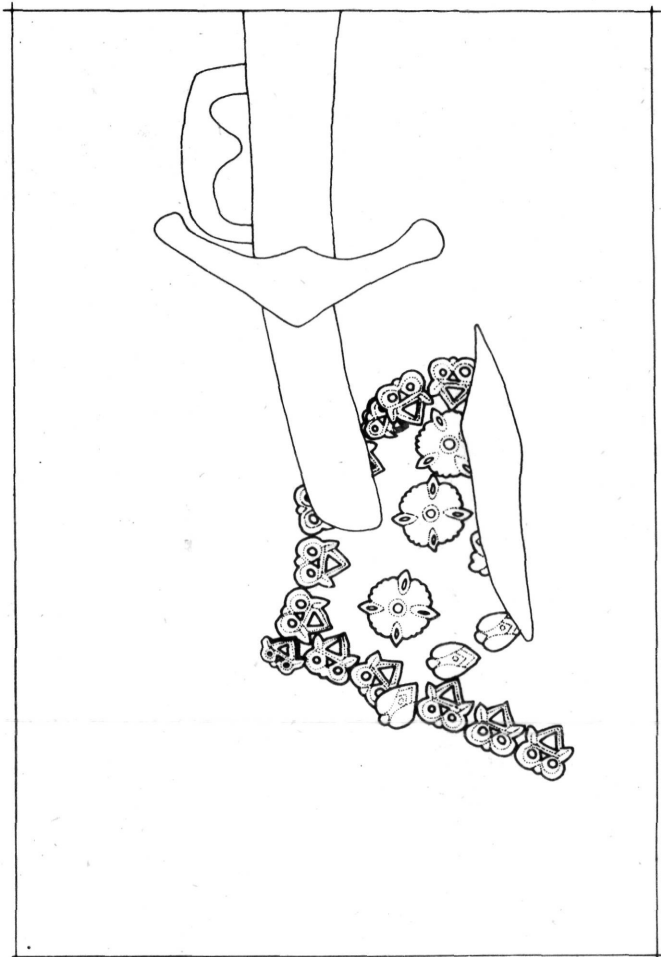
4. kép. 1. Karos-Eperjesszőg II. 11. sír
2. Karos-Eperjesszőg II. 41. sír
3. Karos-Eperjesszőg II. 61. sír

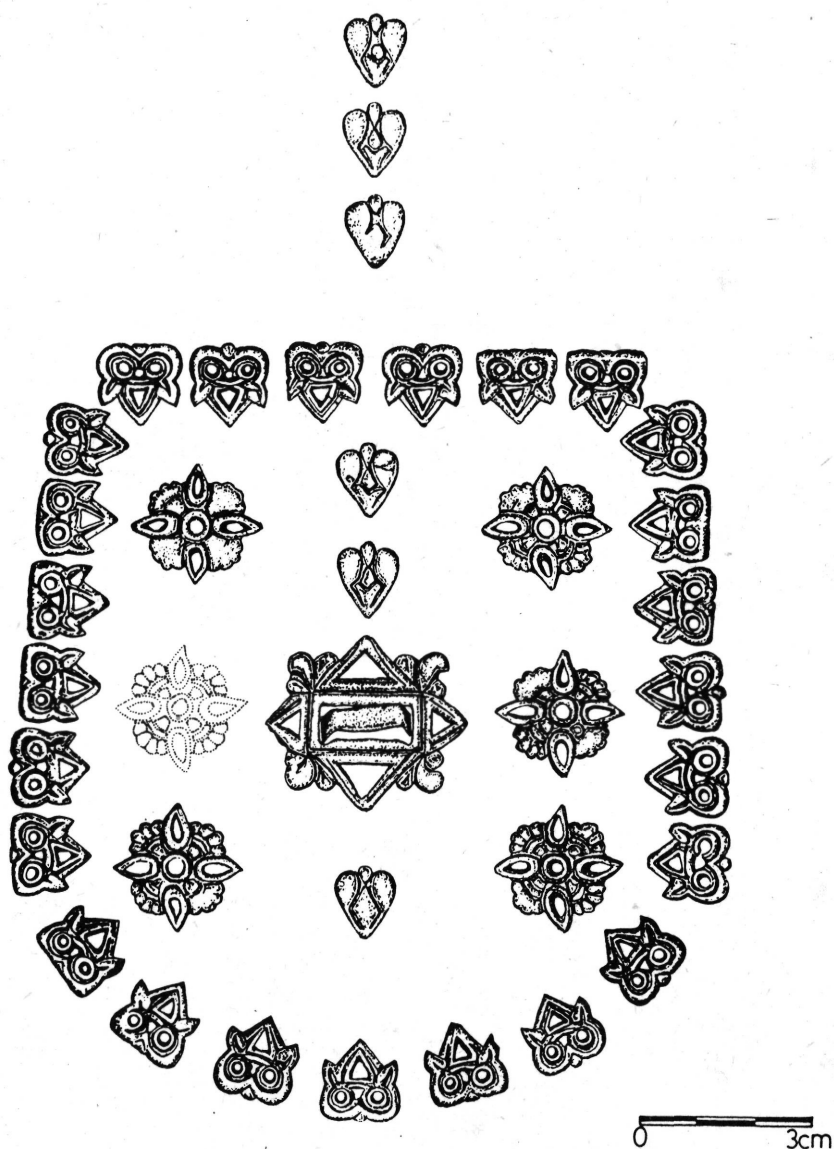
5. kép. Karos-Eperjesszög II. 41. sír veretes tarsolya
bontás közben

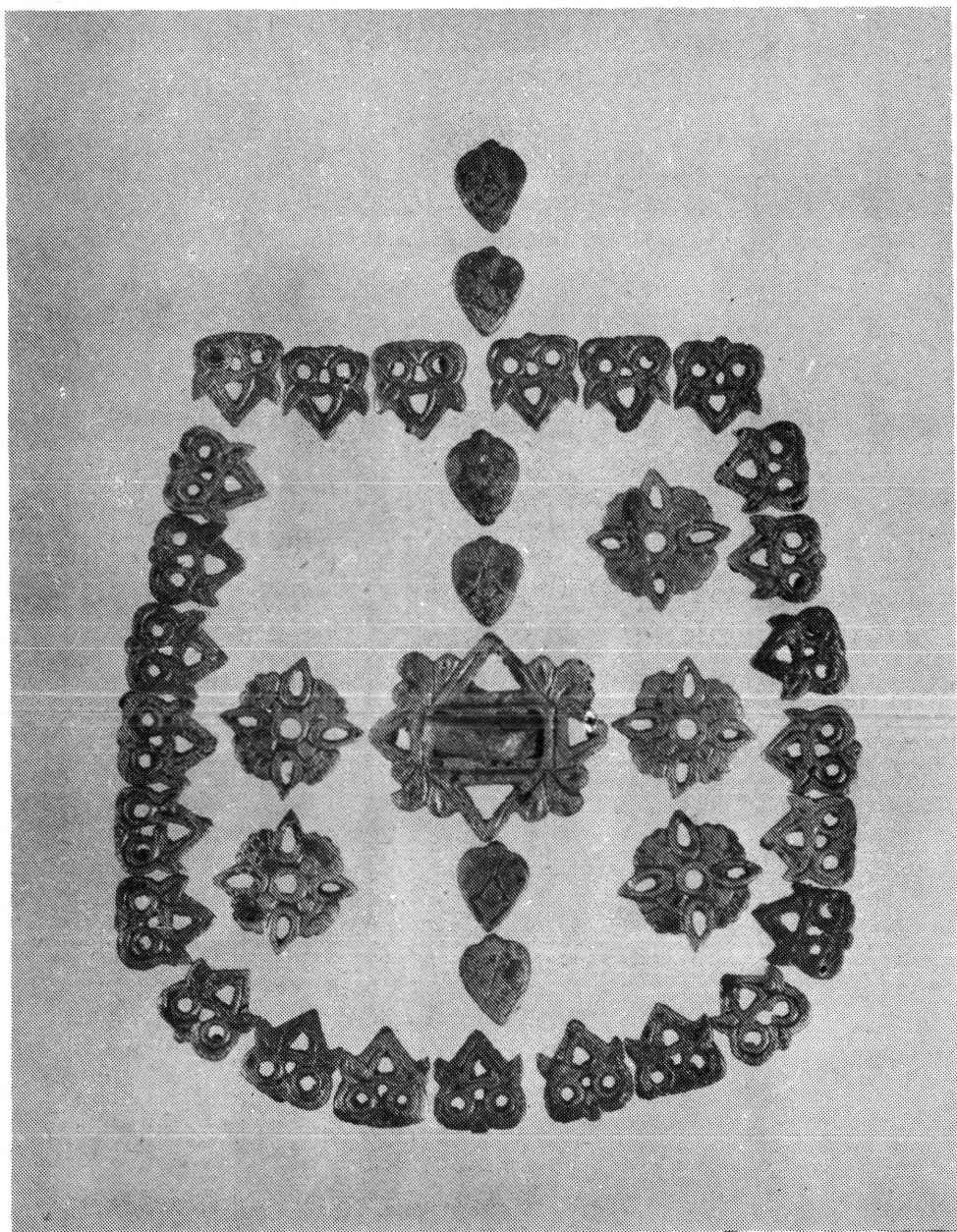
6. kép. Karos-Eperjesszög II. 41. sír
veretes tarsolya a teljes feltárás után

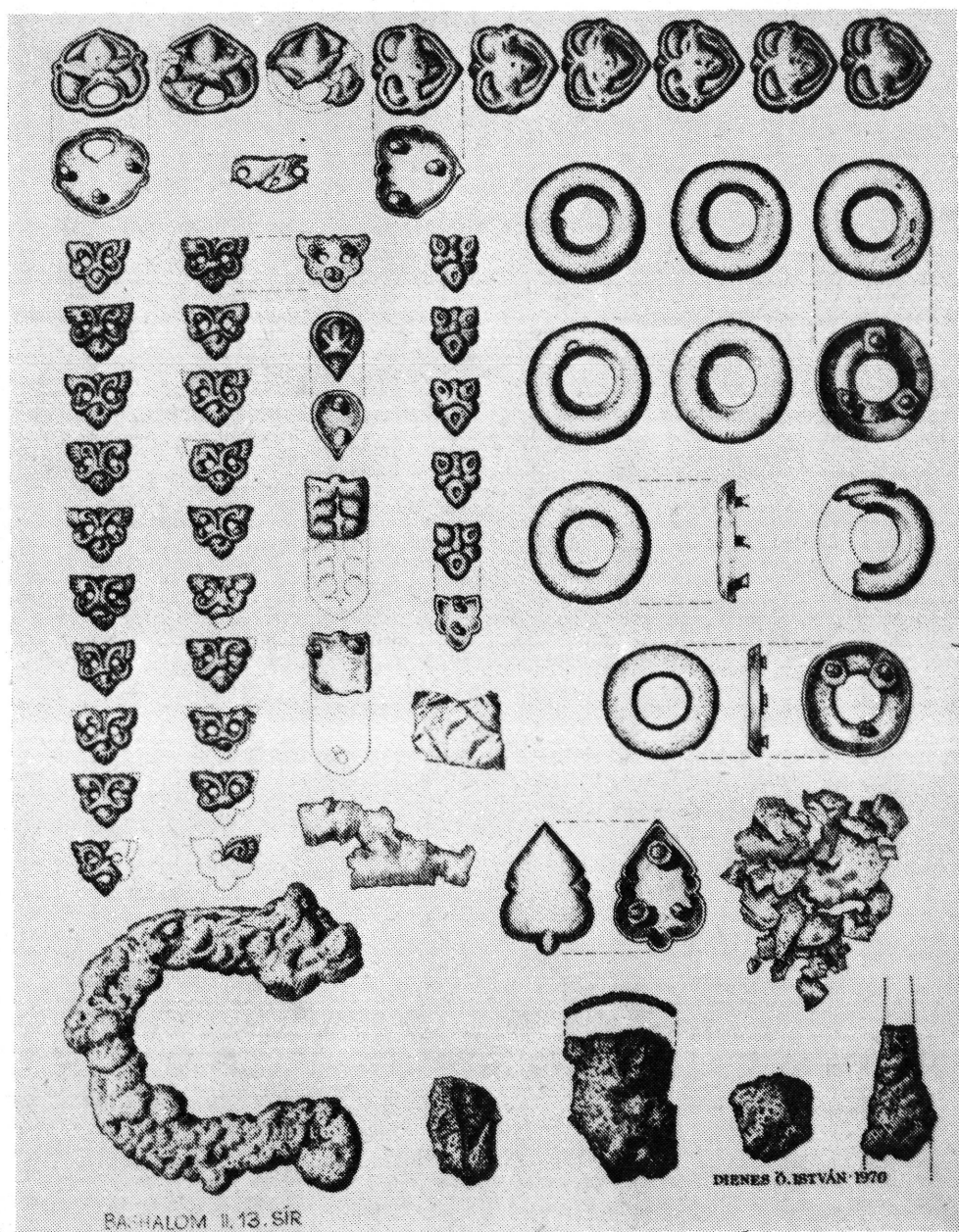
7. kép. Karos-Eperjesszög II. 41. sír veretes tarsoly,
részletrajz

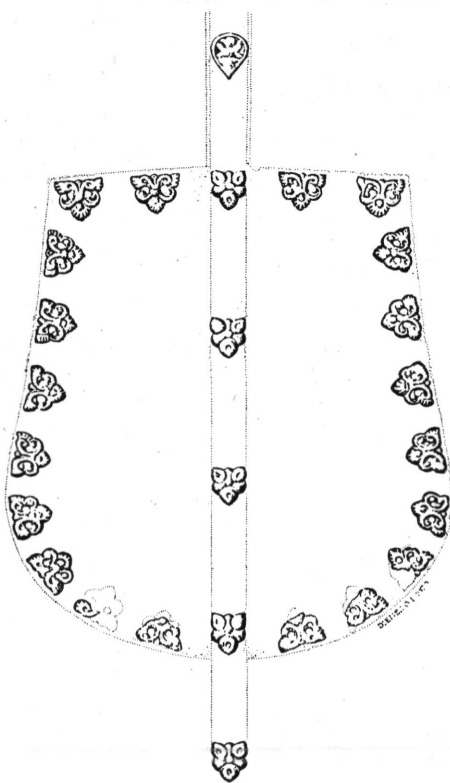
8. kép. Karos-Eperjesszög II. 41. sír veretes tarsoly,
rekonstrukciós rajza

9. kép. Karos-Eperjesszög II. 41. sír tarsolyveretei

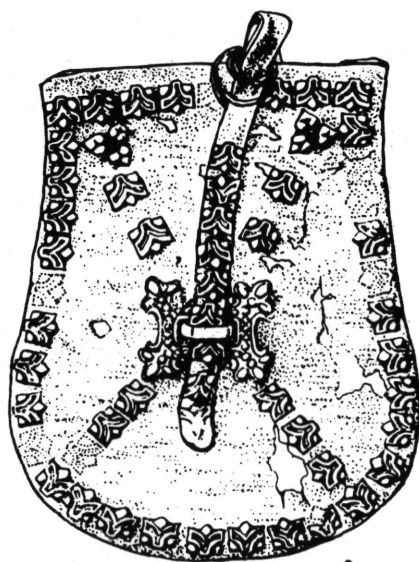

10. kép. 1: Tiszaeszlár-Bashalom II. 13. sír leletanyaga (Dienes I. nyomán)

10. kép

2: Tiszaeszlár-Bashalom II. 13. sír
veretes tarsolyának kicsinyített
rekonstrukciós rajza (Dienes I. nyomán)

0 2 cm

11. kép. Krjukovo–Kruzsnoje,
ősmordvin temető, 256. sír tarsolya
(Erdélyi I. nyomán)

1

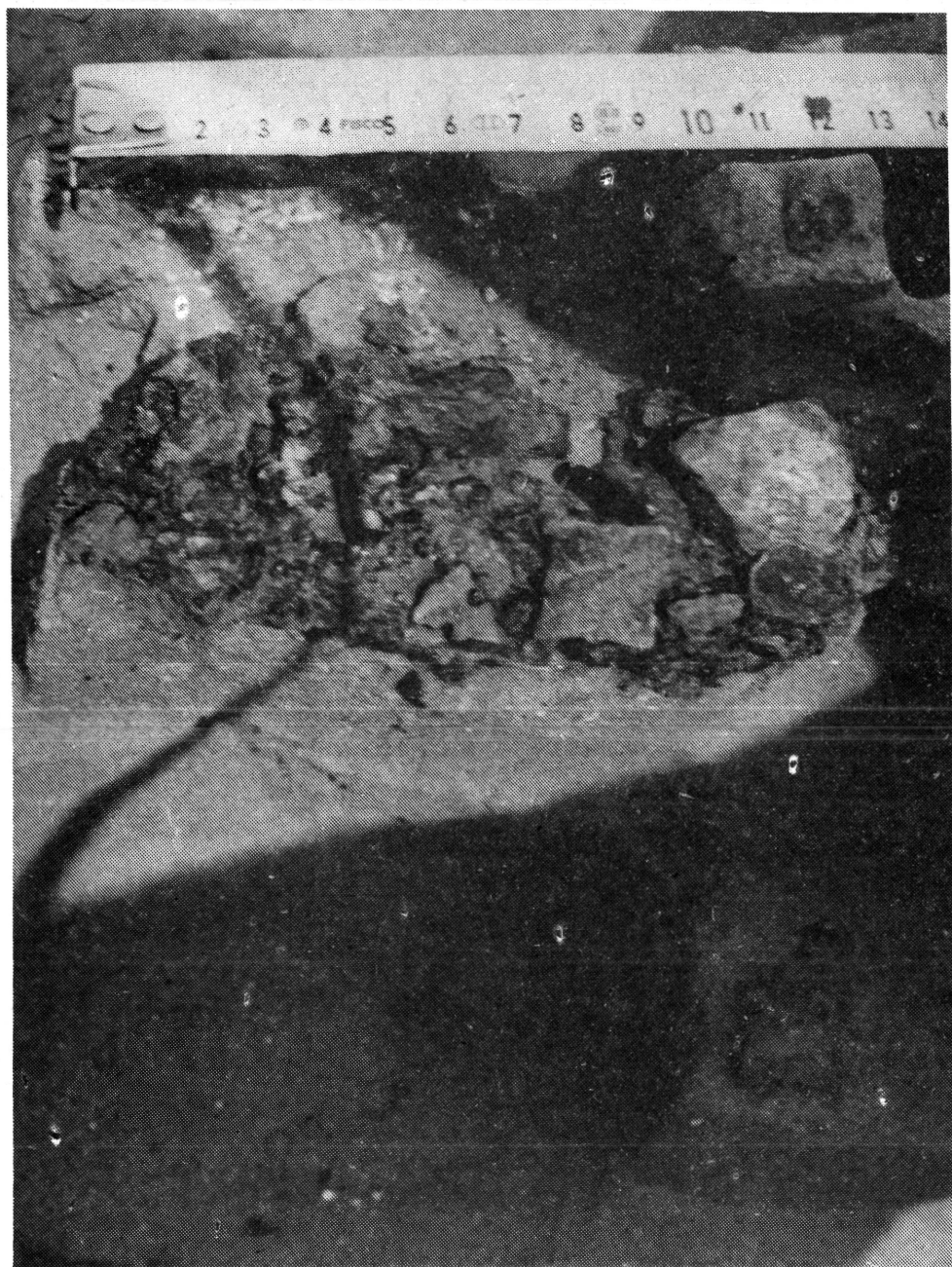

2

12. kép. Tarsoly(?)veretek
1: Direktorszkaja Gorka
2: Tápé–Malajdok B. temető

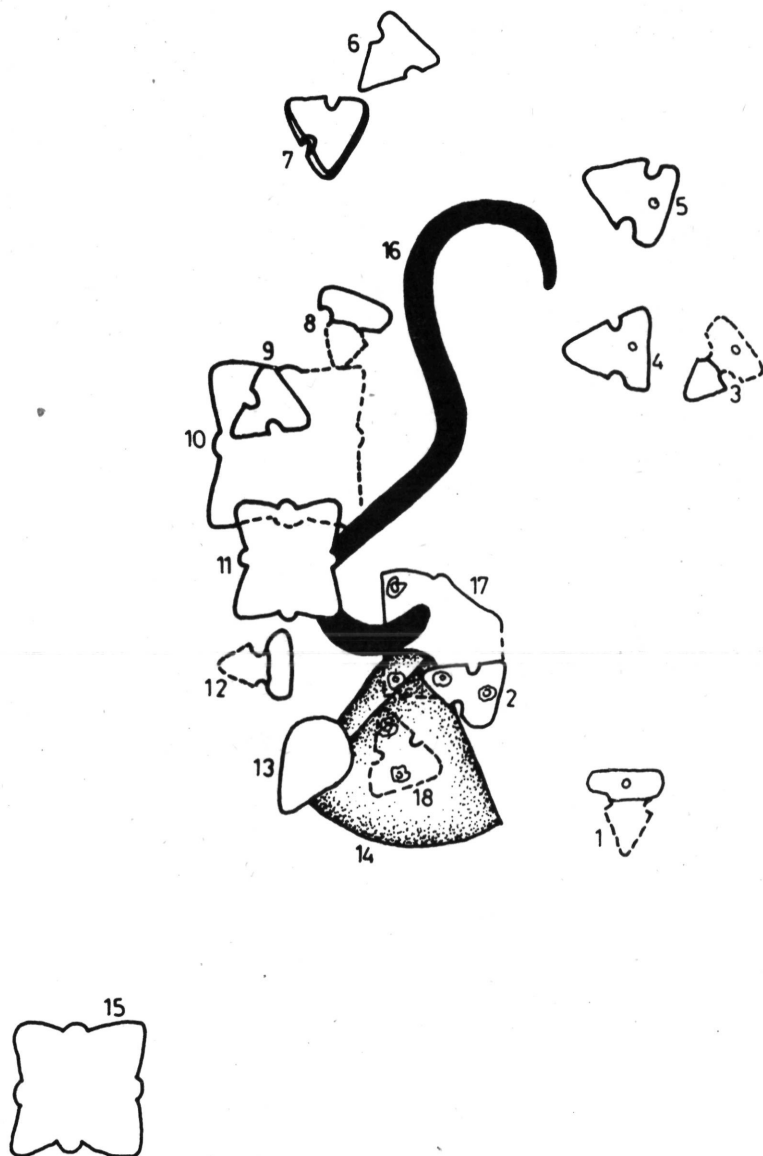
13. kép. Karos-Eperjesszög II. 11. sír veretes tarsolya bontás közben

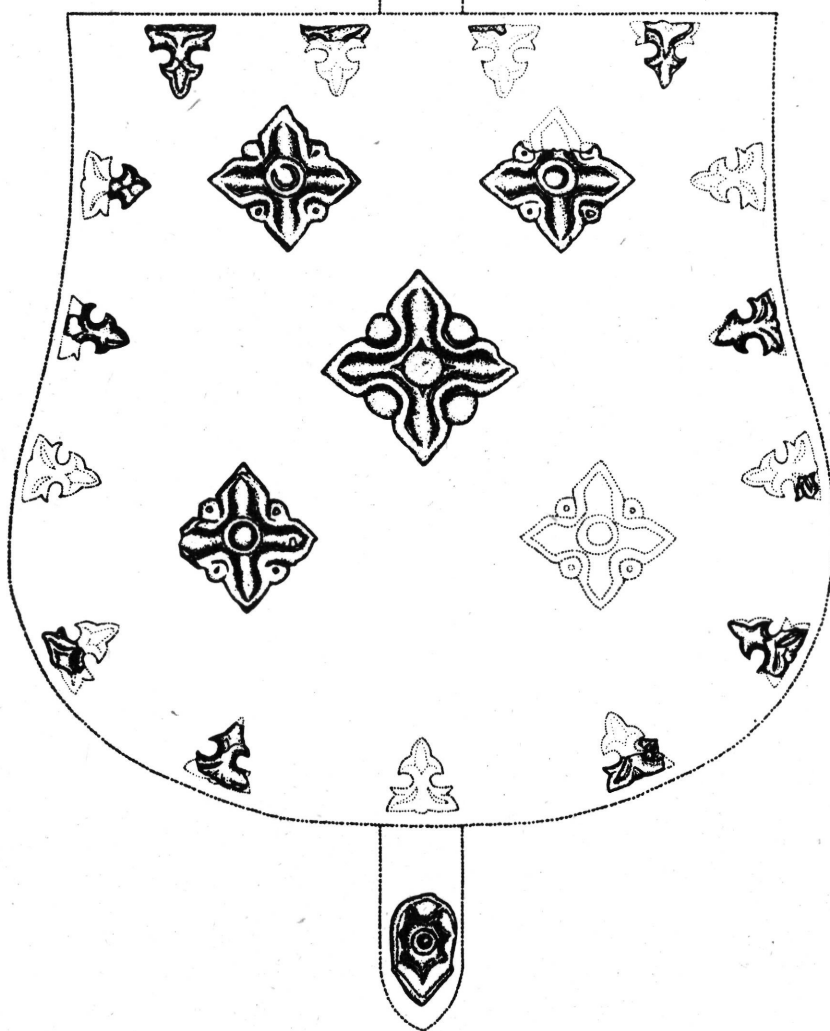
14. kép. Karos-Eperjesszög II. 11. sír veretes tarsolya
bontás közben

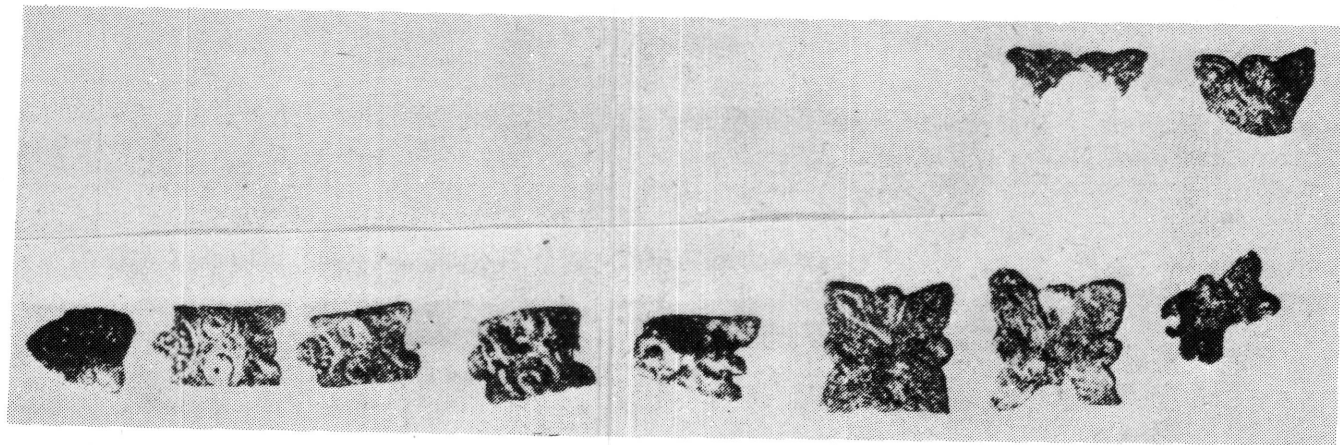
15. kép. Karos-Eperjesszög II. 11. sír
veretes tarsolya bontás közben

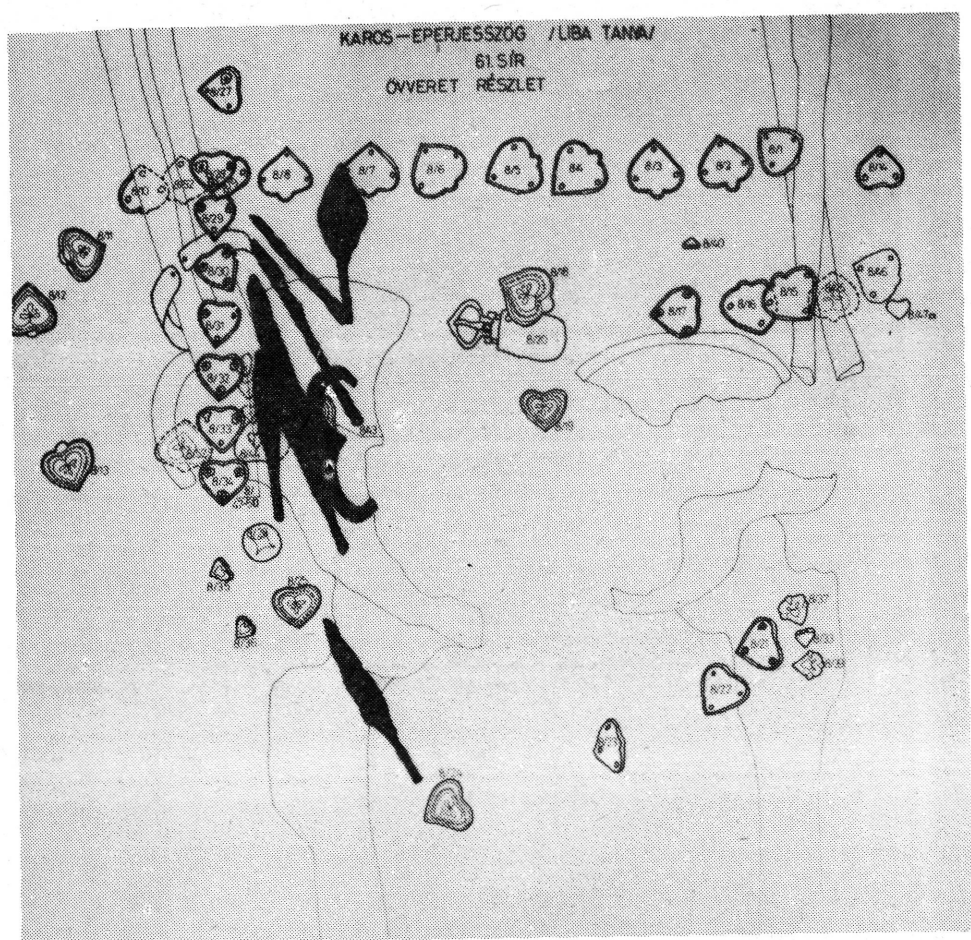
16. kép. Karos-Eperjesszög II. 11. sír
veretes tarsoly, részletrajz

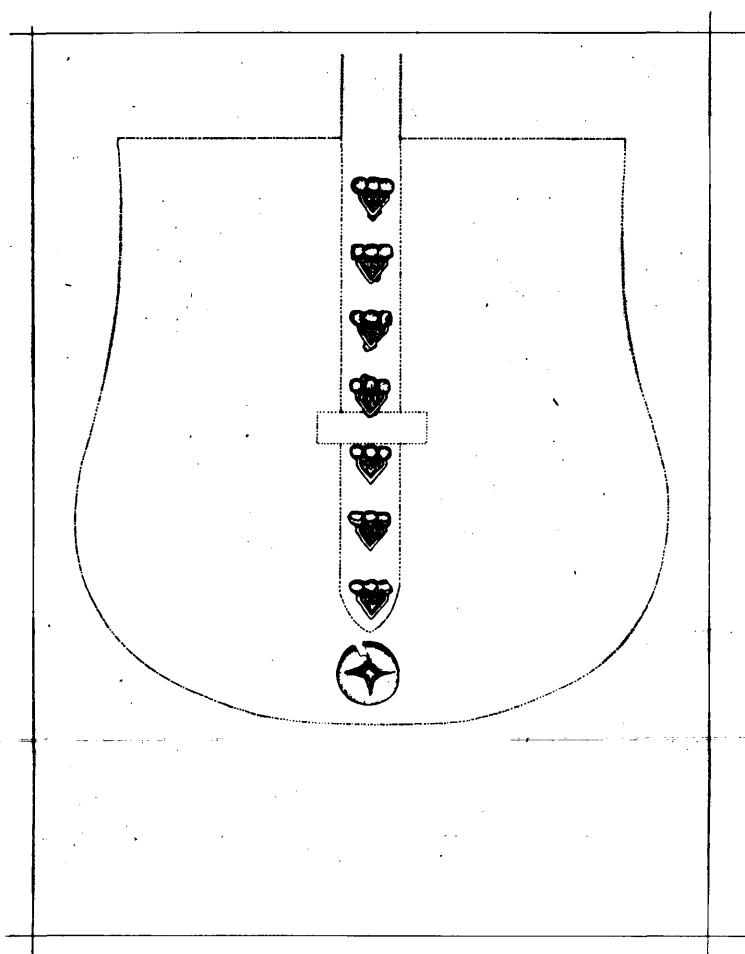
17. kép. Karos-Eperjesszög II. 11. sír
veretes tarsoly rekonstrukciója

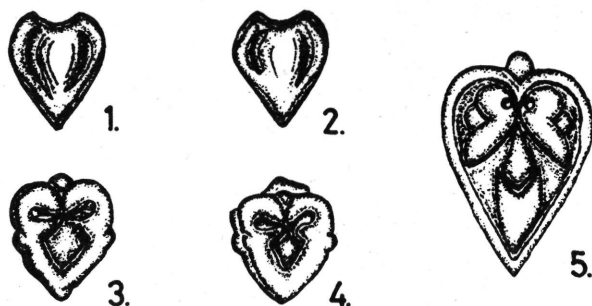
18. kép. Csernyigov–Berjozki II. kurgán, tarsolyveretek
(D. Ja. Szamokvaszov és Fodor I. nyomán)

19. kép. Karos-Eperjesszög II. 61. sír, övkészlet részletrajza

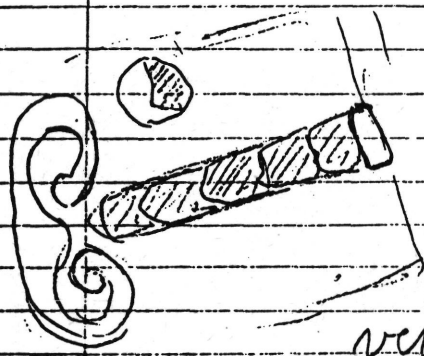
20. kép. Karos-Eperjesszög II. 61. sír veretes tarsolyának
rekonstrukciós rajza

21. kép. 1-4: Karos-Eperjesszőg II. 61. sír
5: Karos-Eperjesszőg II. 2. sír

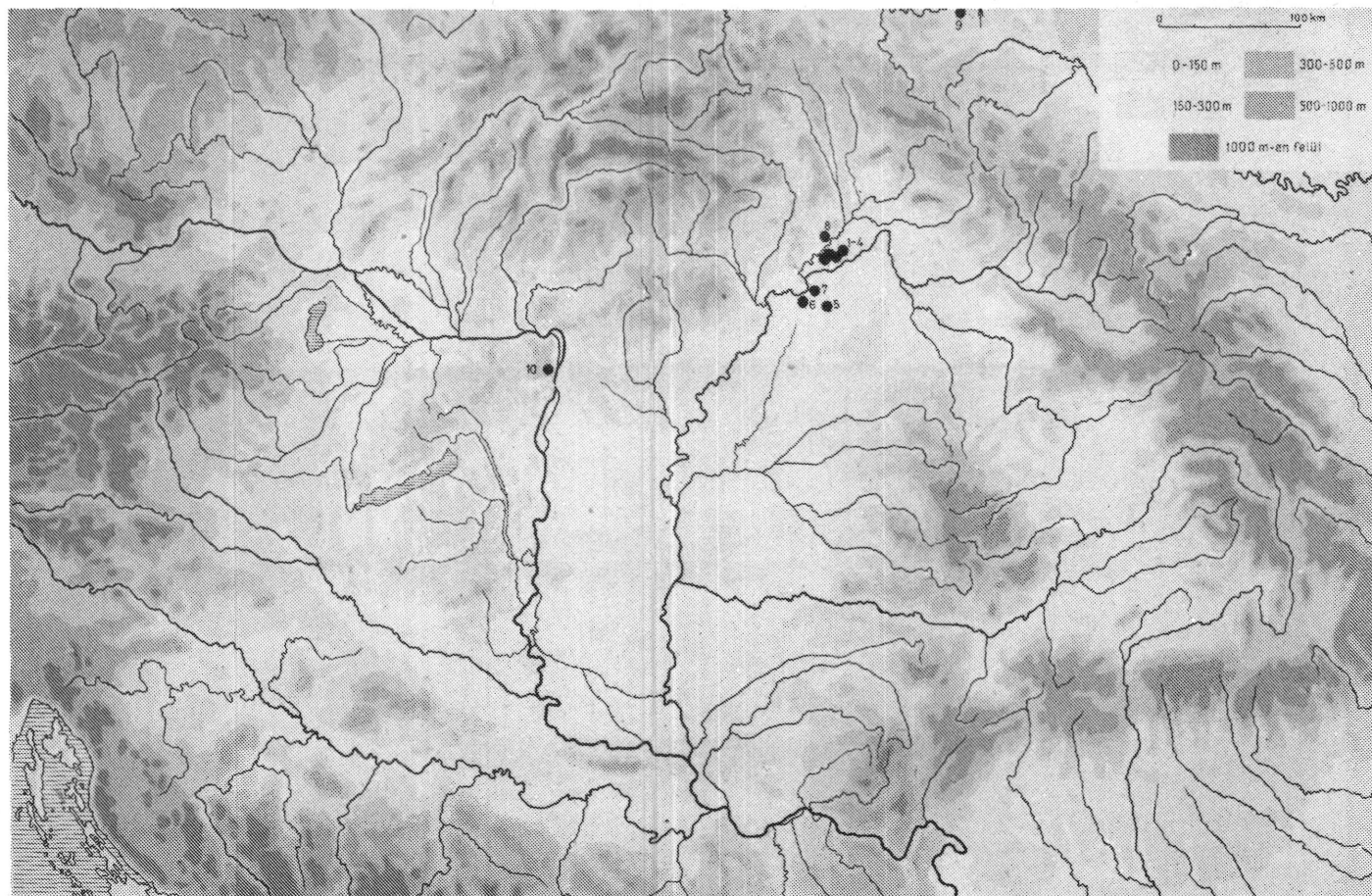
fenntartóvonal. A ló májában rabla, bősé-
des,

Egyéb lelet a jobb mellrészén, a meder-
tecsőtől közel reménytelenül,

innen került
elő az erüsztesat
és a nagy erüsz-
tesat.

22. kép. Karos-Eperjesszőg I. 9. sír tarsolya,
ásatási vázlat (Horváth T. nyomán)

23. kép. Honfoglalás kori veretes tarsolyok a Kárpát-medencében, 1–4: Karos-Eperjesszőg, 5: Újfehértó-Micskepuszta, 6: Tiszavasvári-Nagygyepáros, 7: Tiszaeszlár-Bashalom, 8: Bodrogszerdahely-Bálványhegy, 9: Przemyśl, 10: Budapest-Farkasrét

Landnahmezeitliche beschlagverzierte Taschen von Karos

In der vorliegenden Arbeit werden vier beschlagverzierte Taschen bearbeitet, die in drei, nebeneinander freigelegten landnahmezeitlichen Gräberfeldern in der Gemarkung der Gemeinde Karos (Landschaft Bodrogekőz) zum Vorschein kamen.

Die im Grab 9 des Gräberfeldes Karos-Eperjesszög I gefundene Tasche ging verloren. Auf ihr Dasein und auf ihre Konstruktion ist es nur aus den Skizzen des Ausgräbers T. Horváth zu schließen. Nur der Verschlussriemen dieses Gegenstandes wurde wahrscheinlich durch eine, aus fünf Gliedern bestehende Beschlagreihe, aber ohne Mittelbeschlag verziert, und dazu dürfte auch eine einfache Schleife gehört haben. Die Beschläge auf dem Verschlussriemen erinnern an die Stücke von Bodrogszerdahely. (Abb. 22)

Die im Grab 11 des Gräberfeldes Karos-Eperjesszög II vorgekommene beschlagverzierte Tasche kann folgendermaßen rekonstruiert werden: Sie war 12–14 cm hoch und die Breite des geraden oberen Endes konnte 10–12 cm betragen. Der Rand wurde mit Beschlägen von Dreiblattmuster, die sich voneinander ca. 1,0–1,5 cm befanden, verziert. Auf den Ecken des Deckels wurden vier kleinere Beschläge und in der Mitte ein größerer quadratförmiger Beschlag angewandt. Sie hatte also keinen Schleifenbeschlag, so konnte der Deckel unten durch einen angenähten Binderriemen geschlossen werden. Er dürfte auch die Lederschleife unter der Deckplatte durchgezogen und mit dem tropfenförmigen Beschlag geschlossen werden.

Der Rand der im Grab 41 des Gräberfeldes von Karos-Eperjesszög II freigelegten Tasche wurde durch 25 dicht nebeneinander genietete durchbrochene Bronzebeschläge rundherum verziert. Sowohl die rechte als auch die linke Seite der Deckplatte wurde mit je drei Rosetten verziert, deren Mitte und die tropfenförmigen Blumenblätter durchbrochen sind. Durch die rechteckige Öffnung des sorgfältig bearbeiteten Mittelbeschlages wurde die an das Bronzeblech angelötete Schleife hindurchgeleitet. Durch die Schleife konnte man einen 1,2 cm breiten Riemen durchziehen. Auf dem Verschlussriemen wurden sechs herzförmige Beschläge genietet. Die bronzene Beschlagkollektion der Tasche ist stark abgewetzt. (Abb. 8–9)

Die im Grab 61 des Gräberfeldes Karos-Eperjesszög II zutage geförderte beschlagverzierte Tasche kann folgenderweise rekonstruiert werden: Der steife Lederdeckel wurde am unteren Rand in der Mitte mit einer runden Rosette verziert. Sie hatte keinen Schleifenbeschlag und das Verbinden wurde mit Hilfe einer Lederschleife gesichert. Der Verschlussriemen wurde dadurch geleitet. Dadurch wurde der Verschlussriemen, auf dem dicht nebeneinander sieben kleine dreieckige Beschläge angewandt wurden, hindurchgeleitet.

Die Gräberfelder, in denen die beschlagverzierten Taschen zum Vorschein kamen, sind in die erste Hälfte des 10. Jahrhunderts zu datieren. Die Krieger und Führer von verschiedenem Rang des militärischen Gefolges eines Stammeshäuptlings oder eines Fürsten wurden hier bestattet. Die mit einer beschlagverzierten Tasche begrabenen Krieger dürften Leiter von mittlerem Rang in diesem Gefolge gewesen sein.